

DISKUSIE

PETER RATKOŠ

POČIATKY FEUDALIZMU NA SLOVENSKU

(K problematike raného feudalizmu v našich krajinách)

Riešenie otázky počiatkov feudalizmu v našich krajinách je jedným zo základných problémov československej historiografie. Otázku počiatkov feudálnej formácie, v ktorej náš ľud prežíval celý rad storočí, kladieme si preto, že treba nájsť periodizačný predel, oddeliť predfeudálne obdobie, charakterizované jednak rozkladom patriarchálneho rodového zriadenia a súčasne vznikáním feudálnych vzťahov a jednak feudálnym, resp. ranofeudálnym obdobím, v ktorom feudálne vzťahy prevládajú.

V tomto príspevku sa pokúsime aplikovať poučky klasikov marxizmu-leninizmu a výsledky sovietskej historiografie na dejiny našich národov v IX. stor., keď sa v susedstve rozsiahlej karolínskej ríše vytvára samostatný spoločný štát predkov Čechov a Slovákov, Veľkomoravská ríša. So vznikom spoločného štátu Čechov a Slovákov v IX. stor. úzko súvisia i zárodky vytvárania sa českej a slovenskej národnosti, ako aj počiatky českého, uhorského a čiastočne i poľského ranofeudálneho štátu v X. stor.

Veľkú pozornosť dejinám Veľkej Moravy venovala už naša historiografia v období osvietenského absolutizmu (S. Timon, A. Salagijs, J. Pápanek, J. Sklenár, J. Dobrovský, J. Fándly a i.).¹ Práce buržoáznych historikov, ako Fr. Palackého,² P. J. Šafárika,³ Fr. Pastrnka,⁴ G. Fridricha,⁵ V. Novotného⁶ vynikajúť starostlivým zozbieraním a spracovaním písomných prameňov k dejinám veľkomoravského štátu. Okrem týchto jestvuje celý rad našich i cudzích buržoáznych historikov zaoberajúcich sa veľkomoravskou tematikou zo stránky politickej a kultúrnej,⁷ ktorí pramenný materiál

¹ J. Tibenský, *Juraj Sklenár a jeho spor s Katonom o rozlohe Veľkej Moravy*. Historický sborník MS V (1947), 350—373.

² *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, I, Praha 1848 (1. vydanie; nem. vydanie vyšlo už r. 1836).

³ *Slovanské starožitnosti*, Praha 1837, *Památky hlaholského písemnictví*, Praha 1853, *Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus*, Prag 1858 a i.

⁴ *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda*, Praha 1902.

⁵ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemae*. I, Praha 1904.

⁶ *České dějiny* I, Praha 1912.

⁷ Pozri Č. Zíbrt, *Bibliografie české historie* II, Praha 1902, 880 n. Taktiež *Bibliografie české historie za r. 1904—1941* J. Kazimour a St. Jonášová-Hájková), ktorá bola vydávaná pri Českom časopise historickom; pozri Část speciální. *Doba do pádu říše Velkomoravské*.

interpretujú jednostranne a príčiny vzniku a jestvovania veľkomoravského štátu vidia skôr v cudzích vplyvoch a vzoroch ako vo vnútorných podmienkach hospodárskeho vývinu našich krajín v IX. stor. Preto staršia historiografia kládla i periodizačné predely náhodne, uplatňujúc politické, príp. kultúrne aspekty. Naproti tomu marxistická historiografia skúma zákonitosti spoločenského vývinu a analyzuje výrobné sily, výrobné vzťahy a nadstavbové zložky určitého obdobia v dialektickej spätosti. Analýza spôsobu výroby umožňuje správnu charakteristiku hospodárskeho zriadenia spoločnosti tej-ktorej epochy a len na základe takejto analýzy možno vymedziť i periodizačné predely, odpovedajúce zmenám vo výrobných vzťahoch, ktoré zmeny vynútil rozvoj výrobných síl.

* * *

O prvú periodizáciu českých dejín z pozície historického materializmu sa pokúsil Václav Husa, ktorý veľkomoravské obdobie zahrnul do predfeudálnej epochy a počiatky feudalizmu v českých krajinách položil do X. stor.⁸ Zo slovenskej strany sa o marxistické prehodnotenie politických dejín Veľkej Moravy pokúsil Ján Dekan, ktorý otázke hospodárskeho zriadenia a spoločenskej, resp. triednej diferenciacie Veľkomoravskej ríše nevenoval náležitú pozornosť, i keď predpokladá počiatky rozkladu rodového zriadenia u Slovanov už v VII. stor.⁹ Otázku počiatkov feudalizmu v dejinách slovenského ľudu nadhodil L. Holotík v štúdií o periodizácii slovenských dejín. Na základe dovtedajšieho historického výskumu kladie počiatky feudalizmu až do konca X. stor., pričom zdôrazňuje, že otázku hospodárskej a spoločenskej štruktúry Veľkej Moravy treba považovať za dočasne nerozriešenú a otvorenú.¹⁰

Otázku počiatkov feudalizmu v českých krajinách v súvislosti s prebiehaním diskusie o periodizácii dejín SSSR opäť nastolil František Graus, ktorý položil počiatky feudalizmu do X. stor.¹¹ Iný pohľad na tento problém prináša štúdia J. Böhma, *K otázke o vzniku feudalizmu v českých zemích*.¹² Böhmova štúdia je založená hlavne na výsledkoch našej archeológie, ktorá od oslobodenia r. 1945 zaznamenala v oblasti skúmania dejín materiálnej kultúry našich národov veľký krok dopredu. J. Böhm došiel vo svojej štúdií k takému záveru, že Veľkomoravská ríša je „štát organizovaný na princípoch feudálnych, i keď ešte nie do všetkých dôsledkov rozvinutých“ a pritom obdobie VIII.—IX. stor. navrhuje označiť ako „protofeudálne“, na rozdiel od predchádzajúceho obdobia predfeudálneho (do X. stor.) na jednej strane a feudálneho (od X. stor.) na strane druhej.¹³ V ďalšej podnetnej diskusii

⁸ *Epochy českých dějin*. Sborník pro hosp. a soc. dějiny I (1946), 3—18, 143—162. vydanie 2., prepracované na základe kritiky sov. historika N. Ratnera (Voprosy istorii 1948, 137—142); vyšlo samostatne r. 1949.

⁹ *Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská*, Bratislava 1951, 15—17 a 122—126.

¹⁰ *K periodizácii slovenských dejín v období feudalizmu a kapitalizmu*, Historický časopis SAV I (1953), 47 n.

¹¹ *Rannaja stadija razvitiija feodalizma v Čechiji*. Voprosy istorii 1950, 89—93.

¹² Český lid, roč. VI (1951), 162—180.

¹³ Tamže, 178.

náhľady J. Böhma podporoval V. Husa,¹⁴ ktorý opustil svoj starší názor, vyslovený v štúdiu *Epochy českých dějin*. Na Böhmovu štúdiu odpovedal Fr. Graus, opierajúci sa o písomný pramenný materiál v štúdiách *O vzniku feudalizmu v českých zemích*¹⁵ a *Velkomoravské říše*¹⁶ a nepriamo i v práci o dejinách poddanského ľudu v Čechách,¹⁷ kde venoval otázke počiatkov feudalizmu špeciálnu pozornosť. Fr. Graus zdôrazňoval zvlášť tú okolnosť, že Velkomoravská ríša sa v protiklade k vyspelejšiemu ranofeudálnemu priemyslovskému štátu nezdá ranofeudálnym štátnym zriadením, ale predfeudálnym štátnym útvarom, sväzom, ktorý nemal svoju hospodársku základňu a bol iba dočasným a nepevným vojensko-administratívnym sväzom.¹⁸ J. Böhm v záverečnom diskusnom príspevku zhrnul výsledky diskusie o počiatkoch feudalizmu a o charaktere Velkomoravskej ríše a vyslovil kompromis so stanoviskom Fr. Grausa, keď Velkomoravskú ríšu charakterizoval ako protofeudálny štát a obdobie pred raným feudalizmom označil ako protofeudálne, v ktorom „feudálne vzťahy sú dôležitou zložkou spoločnosti, avšak bez toho, žeby sme mohli dokázať, že prevládajú.“¹⁹

Hoci sa Fr. Graus i J. Böhm opierali o poučky klasikov marxizmu-leninizmu o feudálnej formácii, neuvedomili si chybu, ktorej sa dopúšťajú, ak na jednej strane pripúšťajú, že Velkomoravská ríša je štátom (i keď „protofeudálnym“),²⁰ teda nástrojom nadvlády jednej triedy nad druhou a na druhej strane nepripúšťajú prevládanie feudálnych vzťahov v rámci hospodárskeho zriadenia a v jemu zodpovedajúcich nadstavbových zložkách Veľkej Moravy.

Fr. Graus nesprávne intepretoval tézu J. V. Stalina o charaktere ríše Karola Veľkého a svoju interpretáciu aplikoval na Velkomoravskú ríšu.²¹ Stalinova téza hovorí o ríši Karola Veľkého ako o konglomeráte v etnickom zmysle. V súvislosti s otázkou základne J. V. Stalin zdôrazňuje, že jednotlivé časti tejto ríše mali svoju osobitnú základňu.²² V porovnaní karolínskej ríše a veľkomoravského štátu vidieť zásadný rozdiel v tom, že Veľká Morava etnicky nebola konglomerátom, že zahrnovala v sebe väčšinu príslušníkov západných Slovanov, nárečove si vtedy úplne blízkych, ak nie totožných, z ktorých sa v ďalšom vývine utvára slovenská a česká, čiastočne poľská a srbská (v Lužiciach) národnosť, kým v karolínskej ríši boli násilne spojené oblasti románske a germánske.

Druhá námietka Fr. Grausa, že Veľká Morava podobne ako karolínska ríša nemala vlastnú základňu, je rovnako pochybená. Jednotlivé časti karolínskej ríše mali svoje hospodárske zriadenie. Napr. oblasti bývalej Galie

¹⁴ *K otázce vzniku feudalizmu na území ČSR*. Český lid, r. 40 (1953), 83—87.

¹⁵ Český lid, roč. VI/1951, 282—285.

¹⁶ Český lid, roč. 40 (1953), 146—151.

¹⁷ *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I., Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první pol. 13. stol.*, Praha 1953, 136—158 a 188—213.

¹⁸ Český lid, roč. 40 (1953), 150.

¹⁹ *K otázce o vzniku feudalizmu na území ČSR. (Závěr diskuse.)* Český lid, roč. 40 (1953), 1951—156.

²⁰ Tamže, 157.

²¹ Český lid, roč. 40 (1953), 150. Pozri i jeho *Dějiny venkovského lidu*, 207.

²² *Za marxistickú jazykovedu*, Bratislava 1950, 13.

za Karola Veľkého mali feudálny charakter, čo potvrdzuje i Engelsov poukaz na súpis poddaných kláštora Saint Gérminy de Prés, na ktorom vedľa 2.080 poddaných sedliakov, 35 vojakov, 220 otrokov bolo iba 8 slobodných sedliakov.²³ Prirodzene, že hospodárske zriadenie jednotlivých oblastí bolo tak v ríši Karola Veľkého, ako aj vo Veľkomoravskej ríši navzájom rozdielne. Avšak pre posúdenie charakteru veľkomoravského štátu je rozhodujúca tá okolnosť, či jadro štátu, t. j. oblasti Slovenska a Moravy mali hospodárske zriadenie feudálne alebo nie.

Ak by sme však pripustili, že názory Fr. Grausa na počiatky feudalizmu v našich krajinách sú správne, vtedy by sme museli predpokladať, že na území Slovenska v protiklade k českým krajinám v časoch násilnej okupácie Slovenska uhorskými kmeňovými náčelníkmi (do poslednej štvrtiny X. stor.) a uhorskými feudálmi (od poslednej štvrtiny X. stor. do konca XI. stor.) nastal na Slovensku taký rozvoj výrobných síl, že podmienil prevládanie feudálnych výrobných vzťahov a úplný rozklad rodového patriarchálneho zriadenia. Koristnícke výpravy uhorského kmeňového sväzu v prvej polovici X. stor. naopak spôsobili i na Slovensku, najmä v oblasti Nitry a v Poiplí retardáciu výrobných síl, čo sa prejavilo hlavne pustošením a rabovaním juhoslovenského roľníctva, ktorého počet sa preto značne znížil;²⁴ avšak i tak prisvojovanie si nadpráce slovenského roľníctva v severnom Zadunajsku, v južnej nitrianskej oblasti a v Pomatří, ako aj ostatného slovanského obyvateľstva v Zadunajsku uhorskými kmeňovými náčelníkmi, ako poukazuje maďarská marxistická historiografia, spôsobilo rozklad patriarchálneho rodového zriadenia uhorského kmeňového sväzu a prechod k feudalizmu ešte v X. stor.²⁵ A to je tiež vážny dôvod na to, aby sme sa zaoberali hospodárskym a spoločenským zriadením našich krajín z čias pred príchodom uhorského kmeňového sväzu do Podunajska.

Diskusia o počiatkoch feudalizmu v našich krajinách (najmä v Čechách a na Morave) ukázala ešte jeden metodologický nedostatok, že sa totiž neužívajú v plnej miere všetky prístupné pramene. Náležitou mierou sa využil iba archeologický materiál, nie však materiál historický. Hoci písomné zprávy o Veľkej Morave franského i domáceho pôvodu sú svojím obsahom také stručné, že naozaj ťažko si možno z nich utvoriť spoľahlivý obraz o hospodárskom zriadení a spoločenskej štruktúre Veľkej Moravy, predsa počas celej diskusie sa nebrali do úvahy cenné arabské zprávy Ibn Rosteha²⁶

²³ *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*, Bratislava 1949, 194.

²⁴ J. De kan, *Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská*. Bratislava 1951, 187. Porov. i zprávu Gurdeziho v práci J. Marquarta, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903, 466—472 o uhorských prepadoch a obrane Slovanov.

²⁵ Molnár Erik, *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádokig*. 2. vyd., Budapest 1949, 96—107 a 170 n. Porov. i jeho štúdiu *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*. *Az Árpádok kora*. Budapest 1952, 2 a 21—23.

²⁶ J. Marquart v diele *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903, 466—472 kladie zprávu do prvej polovice IX. stor. Marquartov názor, ako by u Ibn Rosteha išlo iba o Biely Chorvátstvo a nie o Veľkú Moravu, opravuje Lj. Hauptman. *Dolazak Hrvata*. Zbornik kralja Tomislava (1925), 111—120. Ibn Rosteh (Rusta), bol perský učenec, žijúci koncom IX. a začiatkom X. stor. a donedávna ho mylne stotožňovali s Ibn Dasthom, porov. *Pomniki dziejowe Polski*. Seria II. — Tom I. Relacja Ibrahima Ibn Jakuba od T. Kowalskeho, Kraków 1946, 101, pozn. 104.

a spolu s nimi i ďalšie zprávy Ibrahim Ibn Jakuba,²⁷ Gurdeziho,²⁸ Idrisiho²⁹ a i., i keď zatiaľ orientalistika nepokročila natoľko, aby určila u týchto arabských kompilátorov presné časové zaradenie jednotlivých zprávy (týka sa to najmä Idrisiho). Takmer nepovšimnutým ostal jazykový materiál.

Rozbor jazykového materiálu môže priniesť cenné doklady o stave hospodárskeho a spoločenského zriadenia najmä pre také oblasti, kde susedia cudzie etnické skupiny, ak sa dostali do vzájomného styku na nerovnakom stupni spoločenského a hospodárskeho vývinu. Prejavuje sa to zákonite v obohacovaní slovníka, ale aj v preberaní miestnych názvov.³⁰ Pre naše oblasti prichádza do úvahy slovník a miestne názvy starej maďarčiny, príp. i nemčiny (časť hraničiaca s Rakúskom a Bavorskom). Miestne názvy prebrali Maďari v Zadunajsku a na južnom Slovensku v takej forme, aká bola živá v X. stor. Obsah i forma týchto názvov nemohli byť odtrhnuté od prostredia, v ktorom vznikali, a preto odzrkadľujú to hospodárske a spoločenské zriadenie, ktoré jestvovalo pred príchodom uhorského kmeňového sväzu do oblastí stredného Dunaja. Podobne i slovníková zásoba, ktorú prevzali Maďari od predkov Slovákov, Slovincov a Chorvátov (príp. Bulharov) po svojom usadení v Podunajsku a prechode od pastierstva k poľnohospodárstvu, nevyhnutne pochádza z X.—XI. stor. a nemožno ju chápať izolovane, ale v priamom vzťahu k spoločnosti, ktorá preberá, a zároveň i k tej, ktorá názvy a im zodpovedajúce výrobné skúsenosti i spoločenské zriadenie (preberajúcej) sprostredkúva. Hoci v maďarčine množstvo prevzatých slov má charakter celoslovenský, pochádzajú väčšinou od Slovanov podunajských, pretože kým u Uhrov prevládalo pastierstvo, napr. v Podnestrí, nejavila sa potreba preberať od východných Slovanov poľnohospodársku terminológiu. Treba však zdôrazniť, že proces preberania slovenských slov do maďarčiny uľahčilo i riedke slovenské obyvateľstvo Zadunajska, ktoré sa zväčša asimilovalo a stalo sa už v XI.—XIII. stor. integrálnou časťou maďarskej ná-

²⁷ Tadeusz Kowalski, *Relacja Ibrahima Ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Bekriego*. *Pomn. dziej. Polski*. S. II.—T. I. Kraków 1946, 48—54 (poľský) a 145—151 (latinský text).

²⁸ J. Marquart, c. d., 28—33, 466—496.

²⁹ T. Lewicki, *Polska i kraje sąsiednie w świetle „ksiegi Rogera” geografía arabskiego z XII. w. Al-Idrisiego*. Cz. I. Kraków 1945, 125—144. Idrisiho dielo autor neanalyzoval tak, aby určil chronologické zadelenie jednotlivých údajov, napr. Ostrihom sa uvádza ako mesto Karantanie, podobne i Nitra (c. d., 128, taktiež 125—126).

³⁰ J. V. Stalin v príspevku *O marxizme v jazykovede* hovorí: „Hlavné tým sa vysvetľuje, že jazyk, najmä jeho slovná zásoba je v stave temer ustavičných zmien. Nepretržitý vzrast priemyslu a poľnohospodárstva, obchodu a dopravy, techniky a vedy vyžaduje od jazyka dopĺňanie jeho slovníka novými slovami a výrazmi potrebnými pre ich prácu. A jazyk, bezprostredne odzrkadľujúci tieto potreby, obohacuje svoj slovník novými slovami, zdokonaľuje svoju gramatickú stavbu”. *Za marxistickú jazykovedu*, Bratislava 1950, 12 a ďalej: „Avšak slovná zásoba jazyka mení sa nie ako nadstavba, nie odstránením starého a vytvorením nového, lež obohacovaním jestvujúceho slovníka novými slovami, ktoré vznikli v súvislosti so zmenami spoločenského zriadenia, s vývinom výroby, s vývinom kultúry, vedy a pod.” C. d., 19.

rodnosti, keď sú doložené už len malé slovanské ostrovky v oblasti Matry, Bukových hôr i v Zadunajsku.³¹

Maďarská marxistická historiografia v protiklade k buržoáznej historiografii správne poukazuje, že príslušníci uhorského kmeňového sväzu sa feudalizujú hlavne prostredníctvom slovanského obyvateľstva v Zadunajsku.³² Pochybuje však o jestvovaní západoslovanského obyvateľstva, a preto hovorí iba všeobecne o slovanskom obyvateľstve a zároveň anachronicky kladie trvanie inštitúcií zadunajského slovanského kniežatstva (kocel'ovského) ako feudálneho štátu až do časov usadenia sa uhorského kmeňového sväzu v Podunajsku. Podľa našej mienky v Zadunajsku sa po prvé nevytvárala nejaká zvláštna slovanská národnosť, ale v severnejších oblastiach popri dolnom toku rieky Ráby a v okolí Ostrihomu i v oblasti Matry a Bukových hôr žili predkovia slovenskej národnosti, na juhu Chorváti (Slovienikajkavci) a na juhozápade Slovinci. Po druhé, uhorský kmeňový sväz pri svojom osadení sa v južnej a západnej časti Zadunajska našiel na mieste Kocel'ovho kniežatstva, pravda, v poslednom období svojho trvania (867—874) tesne zviazaného s Veľkou Moravou,³³ administratívu Východofranskej ríše (korutanský markgróf a soľnohradský arcibiskup), na juhu a na západe a v severnom Zadunajsku, na Slovensku, v oblasti Matry a Bukových hôr veľkomoravské štátne zriadenie. Preto medzi slovanským obyvateľstvom podrobeným uhorskými kmeňovými náčelníkmi bola i časť slovenských roľníkov a remeselníkov, príslušníkov Veľkomoravskej ríše, v ktorej feudálne vzťahy podľa nášho názoru zákonite prevládali.

³¹ O rozšírení slovanského obyvateľstva v Uhorsku pozri I. Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, Budapest 1938, 51—102. K tomu porov. i J. Stanislav, *Slovenský juh v stredoveku*, I—III, T. Sv. Martin 1948, ako aj kritiku tejto práce od A. Dostála *Slavia* XX (1951), 442—454. Pripomienky k Stanislavovej práci podal i Št. Kniezsa na diskusií Maďarskej akadémie vied 13. decembra 1951, ktoré vyšli ako separát z II. zv. publikácií Maďarskej akadémie vied — sekcia jazykovedy a literárnej vedy pod titulom *A honfoglalás előtti szlávok nyelve a Dunántúlon*, Budapest 1952. I keď s Kniezsovými pripomienkami k metóde a etymologizovaniu J. Stanislava možno súhlasiť, predsa sa zdá, že I. Kniezsa svojím náhľadom o Juhoslovanoch v severnom Zadunajsku a v juhoslovenských stolicach prechádza do druhého extrému. O slovanskom obyvateľstve v Borsodskej stolici v XIII. stor. pozri I. Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften*, 62—65. „Slavi“ sa spomínajú v južnej časti Zadunajska, Cod. dipl. Arp. I, 278 k r. 1230.

³² Molnár E., *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*, 8—9, Jeho stanovisko iste ovplyvnili štúdie I. Kniezsu, ktorý neprijíma nani mienky starších maďarských jazykovedcov, napr. Melich J., *A honfoglaláskori Magyarországon*, Budapest 1930 a Moór E., *Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen*, Szeged 1936, ktorí pripúšťali v Zadunajsku i západoslovenské (t. j. slovenské) osídlenie.

³³ Posledné zprávy o Kocelovi pochádzajú z r. 873, keď sa mu bavorský episkopat vyhráza, ak prijme arcibiskupa Metoda. *Život Metoda*, kap. X., Fr. Pastrnek, c. d., 231/2; v liste diakona Gundbatona z r. 876—880 sa spomína Kocel ako nebohý, G. Friedrich, CDB I, 6 (pozn.). Z bojov o Panóniu medzi Arnulfom a Svätoplukom I. r. 882—883 vyplýva, že Panóniu po Kocelovej smrti ovládol Arnulf. Zpráva fuldskeho letopisca o tom, že Arnulf pred r. 884 „Pannoniam tenuit“, ukazuje zároveň, že ani panstvo Bavorov v Panónii nebolo po smrti Kocela trvalé, pretože na nejaký čas celú Panóniu ovládol Svätopluk. Vyplýva to zo zprávy fuldskeho letopisca k r. 892, kde opisuje cestu bulharských poslov z Bavorska, ktorí obišli pre strach pred moravskými posádkami Panóniu. O majetkoch salcburskeho arcibiskupa v Panónii pozri súpis z r. 890 v *Urkundenbuch des Landes ob der Enns* II, Wien 1856, 34—38, a to na rieke Rábe, pri Sabáriu (Szombathely), pri Blatenskom jazere (Mosapurch, Salapiugin, Tudleipin a iné).

Z uvedeného vyplýva, že opieranie sa o jazykový materiál staromadarčiny, keď ide o prevzaté slovanské slová a toponymiu ako prameň pre charakteristiku spôsobu výroby našich predkov v IX. stor., pravda, spolu s materiálom archeologickým a historickým, je opodstatnené.

Ak sa chceme správne orientovať tak v písomnom a archeologickom, ako aj v jazykovom a etnografickom materiáli a pristúpiť k riešeniu problému počiatkov feudalizmu na Slovensku (resp. na Morave i v Čechách), treba metodicky vychádzať z charakteristiky feudálnej formácie klasikmi marxizmu-leninizmu a z metodickéj stránky vyťažiť výsledky sovietskej historiografie, ktorá kladie na problém počiatkov feudalizmu v Kijevskej Rusi veľkú váhu.

Klasici marxizmu-leninizmu charakterizujú feudalizmus ako celú dejinnú epochu ktoréhokoľvek národa, keď sa výroba tak rozrastá, že to vyžaduje, aby pracovná sila mala na výrobe určitý záujem. Preto hovorí J. V. Stalin, že v protiklade k otrokárskeму zriadeniu „feudálny pán dáva prednosť nevoľníkovi, ktorý má svoje hospodárstvo, svoje výrobné nástroje a ktorý má určitý záujem na práci, nevyhnutnej na to, aby obrábal pôdu a odvádzal feudálnemu pánovi v naturáliách časť svojej úrody“.³⁴ A v diskusii o ekonomických problémoch socializmu v SSSR J. V. Stalin zdôraznil, že „mimoekonomické prinútenie hralo, prirodzene, úlohu pri upevňovaní ekonomickej moci feudálnych statkárov, nebolo však základom feudalizmu, jeho základom bolo feudálne vlastníctvo pôdy“.³⁵ V. I. Lenin určuje základné znaky feudálnej formácie v porovnaní s kapitalizmom takto: 1. prevládanie naturálneho hospodárstva, 2. bezprostredný výrobca drží výrobné prostriedky, pôdu zvlášť, 3. osobná závislosť poddaného od zemepána vyžaduje mimoekonomické prinútenie a 4. nízka úroveň techniky.³⁶ Z uvedeného vyplýva, že pri analýze materiálu si treba všímať stav výrobných síl, výrobných vzťahov i nadstavbových zložiek v období Veľkomoravskej ríše. A tu nám zas ukazuje správny smer Fr. Engels, ktorý o prechode orgánov rodového zriadenia na orgány triedneho násillia hovorí, že „zvyk voliť nástupcov z tej istej rodiny prechádza, najmä po zavedení otcovského práva pozvoľne v dedičnosť, najprv trpenú, potom uplatňovanú a napokon uzurpovanú; tým je daný základ dedičného kráľovstva a dedičnej šľachty“.³⁷ Fr. Engels zdôrazňuje dlhotrvajúci proces rozkladu patriarchálneho rodového zriadenia a zároveň dôležitosť princípu dedičnosti uzurpovanej v štátnom (teda triednom — pozn. autora) zriadení a princípu voliteľnosti v období rozkladania sa rodového zriadenia (patriarchálne obdobie).

Sovietska historiografia na základe širokého rozboru pramenného materiálu kladie počiatky feudalizmu v Rusku do IX. stor. B. D. Grekov v štúdiu *Genéza feudalizmu v Rusku vo svetle učenia J. V. Stalina o základnú a nadstavbu* pokladá Kijevskú Rus za štát ranofeudálny.³⁸ Podobne i L. V. Čerepnin v diskusnom príspevku k periodizácii feudalizmu v SSSR kladie počiatky feudalizmu v Rusku a Pobaltí do IX. stor., keď sa vytvára rano-

³⁴ *Otázky leninizmu*, Bratislava 1951, 569.

³⁵ *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, Bratislava 1952, 32.

³⁶ *Razvitije kapitalizma v Rossii*. V. I. Lenin, *Sočinenija III*. Moskva 1941, 152—159.

³⁷ *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*, Bratislava 1950, 206.

³⁸ *Voprosi istorii 1952*, č. 5, 31—43.

feudálny kijeviský štát a tvoria sa základy staroruskej národnosti, ako aj pobaltských národností patriacich do rámca Kijeviskej Rusi, kým od IV. stor. nastáva proces rozkladu patriarchálneho rodového zriadenia a vytvárania feudálnych výrobných vzťahov.³⁹

* * *

Na rozklad patriarchálneho rodového zriadenia u podunajských Slovanov koncom VI. a počiatkom VII. stor. poukazujú skromné zprávy byzantského kronikára Prokopia, ako aj vojenského poradcu byzantského dvora za cisára Maurikia.⁴⁰ Tieto zprávy môžeme použiť pre dejiny našich predkov pomerne v malej miere, pretože sa týkajú hlavne Slovanov na Balkáne. Jediným konkrétnym písomným prameňom pre predfeudálne obdobie je Fredegarova kronika zo VII. stor.,⁴¹ ktorej údaje nasvedčujú, že patriarchálne rodové zriadenie i v našich krajinách, u Slovanov na strednom Dunaji, je už v rozklade. Archeologický materiál pre VI.—VIII. stor. charakterizuje našich predkov ako usadlé roľnícko-pastierske obyvateľstvo, ktoré javí, ako vyplýva z vybavenia hrobov, i spoločenskú diferenciáciu na podklade osobného vlastníctva výrobných nástrojov a šperkov.⁴² Proces rozkladania sa patriarchálnej rodovej spoločnosti mohol začať už pred VII. stor. Avarská expanzia a usadenie sa avarského kmeňového sväzu v Podunajsku tento proces rozkladu urýchlilo. Násilie, ktoré uplatňovali voči Slovanom Avari, ako ho opisujú byzantskí kronikári, malo kruté formy⁴³ a už samotný fakt avarskej nadvlády na prechode zo VI. do VII. stor. nad podunajskými Slovanmi hovorí o rozklade rodového zriadenia, ktoré, ako hovorí Engels, nepozná nadvládu ani porobu.⁴⁴ Avšak tento rozklad ešte nepokročil tak ďaleko, aby sme u podunajských Slovanov mohli hovoriť o triednom zložení spoločnosti, v ktorej by už jestvovali dedičné funkcie orgánov štátnej moci. Fredegarova zpráva o všeobecnom povstaní Slovanov na strednom Dunaji proti násilii avarského kmeňového sväzu na strednom stupni barbarstva, podľa ktorej vznikali na čelo vojsk postavili zvoleného vojvodu Sama,⁴⁵ ukazuje, že Slovania na strednom Dunaji vytvárajú kmeňový sväz ako vrcholný stupeň patriarchálneho rodového zriadenia na obranu voči avarským nomádom v podunajských stepiach. Vojvodca Samo nebol ešte panovníkom z kniežacej dynastie. Západný kronikár Fredegar sa dotýka úspešného zápasu Slovanov tak s Avarmi, ako aj s merovejskou ríšou, spravovanou Dagobertom. I keď niet naporúdzí pramenných údajov o príčinách rozkladu Samovej ríše, k tomu prišlo pravdepodobne v dôsledku nesvornosti počet-

³⁹ K voprosu o periodizacii istorii SSSR perioda feodalizma. Izv. AN SSSR, serija ist.-fil., zv. IX, n. 2, 115—132.

⁴⁰ Výňatky z práce L. Niederleho, *Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů I*, 1, 25—32. Porov. J. Dekan, c. d., 12—17.

⁴¹ *Fredegarii et aliorum chronica*. MGH Scriptorum rer. Merov. II. Ed. Bruno Krusch, Hannover 1888.

⁴² J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, 210—11 a hlavne 334—348.

⁴³ L. Niederle, *Slov. starožitnosti II*, 2, 322; V. Novotný, c. d., 208 n.

⁴⁴ Fr. Engels, *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*, 200.

⁴⁵ „Winidi cernentes utilitatem Samones, eum super se eligunt regem, ubi 30 et 5 annos regnavit feliciter“, *Fredegarii... chronica*. Ed. Br. Krusch, Hannover 1888, 145.

ného mužského vojvodcovho potomstva.⁴⁶ Vo Fredegarovej zpráve sa nám zachoval cenný údaj pre princíp voliteľnosti vojvodskej moci, no nie funkcie dedičnosti v jednom rode.⁴⁷ Z týchto zpráv vysvetľujeme i ráz Samovej ríše, ktorá nemá ešte formu štátu, nástroja nadvlády feudálov nad poddanými, ale kmeňového zväzku a vojenskej demokracie, v ktorej sa už plne prejavujú náznaky spoločenskej diferenciacie na základe osobného vlastníctva.

Rozklad Samovej ríše znovu umožnil avarským náčelníkom a ich vojenským družinám ďalšie podrobovanie a násilné vykorisťovanie slovanských roľníkov a pastierov na strednom Dunaji, k čomu avarskí náčelníci boli ešte viac odkázaní po znemožnení koristníckych vpádov do Byzantska a Bavorska. Korutanskí Slovania, podporovaní Bavormi, získali síce v boji s Avarmi v VIII. stor. nezávislosť od Avarov, ale dostali sa do závislosti od ranofeudálneho bavorského kniežatstva, takže sa korutanskí Slovania feudalizujú už v VIII. stor., čo napomáha i kresťanská ideológia a jej inštitúcie.⁴⁸

Avarskoslovanská ríša v VII.—VIII. stor. nemala svoje jadro na území Slovenska, pretože avarskí náčelníci—kagani sídlili v obrovských kruhovitých zemných hradoch (preto sa nazývajú v bavorských prameňoch ringy—hrinky) v jadre dunajského bazénu⁴⁹ a na území Slovenska a Moravy jestvovali len menšie posádky, ktoré žili spolu so slovanským obyvateľstvom. Ukazuje to archeologický výskum v Devínskej Novej Vsi, v Žitavskej Tôni, v D. Krškanoch, v Prši pri Lučenci a v Barci pri Košiciach, teda v okrajových oblastiach karpatských hôr.⁵⁰ Ničivé výpravy Karola Veľkého na prechode z VIII. do IX. stor. proti Avarom v Podunajsku rozložili avarskú ríšu. Pokorených Avarov osadil Karol Veľký v oblastiach Neziderského jazera a Devínskej brány, teda v susedstve Východnej marky a naddunajských Slovanov, ktorí útočili na doterajšie sídla Avarov.⁵¹ Nepokorení Avari sa usadili

⁴⁶ „Samo 12 uxores ex genere Winidoru habebat, de quibus 22 filios et quindecim filias habuit; Tamže, 145.

⁴⁷ Cenným prameňom pre porovnanie prechodu kmeňového sväzu do štátneho zriadenia, t. j. obdobia rozkladu patriarchálneho rodového zriadenia u Kazarov, Plavcov, Pečenehov a Maďarov v protiklade k slovanským štátom je dielo Konšt. Porfyrogeneta *De administrando imperio*, A. Fr. Gombos, *Catalogus fontium hist. Hungaricae* I, Budapest 1937, 720—748 s neúplným gréckym textom a kompletným latinským prekladom.

⁴⁸ L. Niederle, c. d., II, 2, 340—344.

⁴⁹ J. Eisner, c. d., 215—214. O forme avarského hradu máme zmienku v *Gesta Karoli Magni* II, 1, Fr. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev* I, Ljubljana 1903, 337 a taktiež v *De conv. Bagoariorum et Carantanorum libellus „usque ad celebrem eorum (t. j. Avarov) locum, qui dicitur Rinch“*, Fr. Pastrnek, c. d., 267.

⁵⁰ J. Eisner, c. d., 217—221, kde podáva prehľad nálezov zo slovenského územia. Autor konštatuje, že Slováci boli zo západných Slovanov najviac vystavení expanzii avarskej moci a kultúry (217).

⁵¹ *Annales regni Francorum*. SRG *Ann. Laurissenses et Einhardi*. Ed. Fried. Kurze, Hannover 1895, 119—120 „Non multo post capcanus princeps Hunnorum propter necessitatem populi sui imperatorem adiit, postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum; propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus esse non poterat. Quem imperator benigne suscepit — erat enim capcanus christianus nomine Theodorus et precibus eius annuens muneribus donatum redire permisit.“ Avari sa spomínajú i v listine kráľa Ludovíta k r. 833 „in terra quondam Avarorum in loco, qui dicitur Litaha (Litava)“, Fr. Kos, *Gradivo* II, 95 a podobne ich ako pokrstených uvádza autor *De conversione Bagoar et Carant. „populum, qui remansit de Hunis et Sclavis“*, Fr. Pastrnek, c. d., 267.

v Potisí⁵² a vyhli sa naddunajským oblastiam Moravy a Slovenska. Veľká časť avarskeho kmeňového sväzu bola už v VIII. stor. slavizovaná, a preto hovoríme o avarsko-slovanskej ríši.⁵³ Keď vezmeme do úvahy spoločenské a hospodárske zriadenie u naddunajských Slovanov začiatkom IX. stor., vidíme, že pri oslabovaní avarskeho panstva v jeho okrajových oblastiach sa upevňovalo hospodárske a spoločenské postavenie naddunajských Slovanov, ktorých poslovía sa už r. 815⁵⁴ a r. 822 zúčastňujú rokovani s dvorom franskej ríše⁵⁵ a ktorých v tridsiatych rokoch IX. stor. reprezentujú už kniežatá (nie volení vojvodcovia) so súkromným vlastníctvom pôdy, Pribína v Nitriansku⁵⁶ a Mojmir na Morave. Zápas Pribínu s Mojmirom sa nám nejaví ako zápas dvoch kmeňových náčelníkov, ale dvoch feudálnych kniežat, z ktorých ako víťaz vyšiel Mojmir, zakladateľ veľkomoravského štátu a panovníckej dynastie.

Tento stručný prehľad politickej situácie v našich krajinách v VI.—VIII. stor. nadoستا ukazuje, že prvá štvrtina IX. stor., keď sa utvára veľkomoravský štát, znamená vo vzťahu k spoločenskému vývinu naddunajských (i zadunajských) Slovanov voči predchádzajúcemu obdobiu počiatok novej epochy. Kým VI.—VIII. stor. naši predkovia prežívali pod avarským jarmom (okrem obdobia Samovej ríše), od začiatku IX. stor. bojovali o svoju nezávislosť v rámci kniežatstiev a veľkomoravského štátu od susednej karolínskej franskej ríše. Začiatkom IX. stor. sa nám ukazuje ako dôležitý periodizačný medzník. Avšak i tak sa treba otázke počiatkov feudalizmu venovať hlbšie, aby sme mohli posúdiť, či skutočne tento medzník znamená koniec predfeudálneho obdobia a začiatok feudálnej formácie v našich krajinách.

Prvou čiastkovou otázkou, ktorú treba rozriešiť v súvislosti s počiatkami feudalizmu v našich krajinách, je produktivita práce výrobcov, či vyrábali už toľko, aby stačili zaokryť svoje potreby a okrem toho časť svojich výrobkov odovzdávali vládnúcej triede a príp. v malej miere časť produktov menili na trhoch za iné potrebné výrobky.

Doterajší archeologický výskum ukazuje, že naši predkovia sa v VII.—X. stor. zaoberali roľníctvom a chovom dobytká. Nálezy radlic, lemešov, stykov, srpov, kôs, sekier, lopát, motýk — kľčovnic, ďalej pozostatkov obilnín, pšenice, raži, jačmeňa, ovsá, prosa, pozostatkov rožného dobytká a koní,

⁵² O ich prestávaní do Potis'a sa zmieňujú *Annales regni Francorum* k r. 796, 99. Obsažnejšou je zpráva Aventina, *Annales Boiorum*, Bruzell 1554, 469. podľa ktorej Svätoplukova moc s'ahala i na týchto Avarov.

⁵³ Na slavizáciu Avarov poukazuje ich označenie „Sclavi et Avari“ v kapitulároch Karola Veľkého k r. 805 o zákaze dovozu zbraní Friedrich, CDB I, 1 a taktiež „*De conversione Bagoar. et Carant.*“ porov. pozn. 50. Pozri Friedrich, CDB I, 3 „Avaros atque Sclavos“.

⁵⁴ *Annales regni Francorum*, 142. „Paderbrunno generalem populi sui conventum habebat (Ludovít Pobožný). Ibi ad eum omnes orientaliu Sclavorum primores et legati venerunt.“

⁵⁵ *Annales regni Francorum*, 159. „In quo conventu orientaliu Sclavorum, id est Abodritorum, Soraborum, Wiltzorum, Behemorum, Marvanorum, Praedenecentorum et in Pannonia residentiu Avarum legationes cum muneribus ad se directas audivit.“

⁵⁶ *De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus*, kap. 10 „quidam Priwina exulatus a Moimaro duce Maravorum supra Danubium“ a v kap. 11 „Cui (t. j. Prib'novi) quondam Adalramus arch'ep'scopus ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit eccles'am.“ Fr. Pastrnek, c. d., 269.

oviec a kôz, ako aj hydiny,⁵⁷ najnovšie odkryté sídliská, či už ide o hradiská alebo osady, osvetľujú nám život našich predkov natoľko, že môžeme pokladať obyvateľstvo Slovenska (Moravy i Čiech) za usadlé roľnícke obyvateľstvo.⁵⁸ Najnovší výskum Levého Hradca ukazuje, že vládnúca trieda vedľa svojich obývacích budov vnútri hradieb postarala sa v IX. stor. aj o postavenie dvorca, kde sa zhromažďovali zásoby plynúce z dávok poddaných.⁵⁹ O jestvovaní feudálnej renty v IX. stor. máme doklad v zpráve Ibn Rosteha, arabského geografa z počiatku X. stor., ktorý hovorí, že panovník (Svätopluk) každoročne vyberá od obyvateľstva dávky.⁶⁰ Ako jednu z foriem dávok konkrétne uvádza odvdanie odevu od jednotlivých domácností.⁶¹ Ibn Rosteh nám zároveň overuje i u nás doteraz neznámy typ nedávno objaveného veľkomoravského sídliska na Nitrianskom Hrádku, keď hovorí, že Slovania (t. j. veľkomoravskí) stavajú polozemné obydlia, v ktorých sa zdržujú hlavne v zime.⁶² Kým Ibn Rosteh sa stručne zmieňuje o mesačnom trojdenom trhu pri kniežacom hrade,⁶³ zpráva Ibrahim Ibn Jakuba zo začiatku druhej polovice X. stor. hovorí o tovaroch, ktoré možno kúpiť v Prahe a čo je dôležité, udáva aj ich cenu.⁶⁴

Veľkomoravskí roľníci a remeselníci umožňovali svojou nadpracou hromadenie bohatstva v rukách veľkomoravských kniežat, čo potvrdzuje jednak zpráva fuldských letopisov k r. 870 o jestvovaní kniežacieho pokladu,⁶⁵ jednak archeologický výskum v Starom Meste.⁶⁶ Popri svetských veľmožoch veľkomoravský roľník udržiaval svojou nadpracou i duchovenstvo, ktoré za Rastislava i Svätopluka aktívne zasahuje do osudov veľkomoravského štátu, vytvára vlastné cirkevné inštitúcie, rozmach ktorých spadá do časov Mojmíra II., keď sa na území Veľkej Moravy nachádzali

⁵⁷ J. Eisner, *Slovensko v dobe kultúry hradištnej. Slovenské dejiny I.* Bratislava 1947, 120 n (najmä 146—150) a tenže autor, *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, 339—342. Porov. i J. Böhm, *Kronika objeveného věku*, Praha 1941, 516—538.

⁵⁸ J. Eisner, *Slovensko v dobe kultúry hradištnej*, 142—147.

⁵⁹ I. Borovský, *Staročeský dvorec na Levém Hradci*. Archeol. rozhledy V (1953), 621—624, 636—646.

⁶⁰ J. Marquart, c. d., 469. „Ihr (t. j. Slovanov) König treibt jedes Jahr von ihnen Abgaben ein“.

⁶¹ Tamže, 469. „Had jemand unter ihnen eine Tochter, so nimmt er von ihren Kleidern einmal im Jahre ein Staatskleid, und hat er einen Sohn, so nimmt er von dessen Kleidern ein anderes Mal im Jahr ein Staatskleid. Hat er aber weder Sohn noch Tochter, so nimmt er von den Kleidern seiner Frau oder seiner Sklaven ein Staatskleid.“

⁶² Tamže, 468—469. „In ihrem Lande ist die Kälte allgemein und heftig, weshalb man unter der Erde eine Art Erdloch gräbt und dann ein Holzdach macht wie das einer Kirche und dann Erde darauf wirft, worauf der Mann mit seiner Familie darin einzieht“ a po vykúrení parou „werfen sie ihre Kleider ab und bleiben fortwährend in jenem Hause bis zur Frühlingszeit.“ Informačnú zprávu o osade na Nitr. Hrádku pozri v časopise SAV Naša veda I, 32.

⁶³ Tamže, 468. „Die Stadt, welche er bewohnt, heisst Grwab (?) und sie haben dort einen Markt drei Tage im Monat.“

⁶⁴ T. Kowalski, c. d. 49. Ako tovar konkrétne uvádza otrokov, cín, pšenicu, jačmeň, sliepky, múku, kone, zlato, striebro, šatky a iné.

⁶⁵ *Annales Fuldenses*. SRG Ed. Fr. Kurze, Hannover 1891, 71—72. Po zradnom zajatí Rastislava Svätoplukom a jeho družinou a po odovzdaní Ludovítovi Nemcovi Karloman „vero regnum illius (t. j. Rastislava) nullo resistente ingressus, cunctas civitates et castella in deditionem accepit et ordinato regno etque suos disposito ditatusque gaza revertitur.“

⁶⁶ V. Hrubý, *Nové nálezy na slovanském pohřebišti ve Starém Městě*. Archeologické rozhledy I (1949), 30—36.

štyri diecézy.⁶⁷ O cirkevných príjmoch a majetkoch na Veľkej Morave nemáme priame doklady.⁶⁸ Avšak bavorské cirkevné inštitúcie boli vydržiavané príjmami jednak z naturálnej renty a roboty z majetkov v susednom Zadunajsku,⁶⁹ jednak z cirkevného desiatku, ktorý si prisvojovala cirkev v susednom Bavorsku a v ostatných krajinách Západu i Východu už viac storočí predtým.⁷⁰

O forme poľnohospodárskej výroby sa nám zachovali priame zprávy až z XI. stor., ktoré poukazujú na občinový spôsob držby pôdy popri súkromnom vlastníctve výrobných nástrojov.⁷¹ Keďže v úrodnejších oblastiach Nitrianska rozvoj výrobných síl a feudalizácie postupoval rýchlejšie ako v oblastiach severnejších, udržala sa susedská občina v klasickej forme až do začiatku XIV. stor. práve na severnom Slovensku v málo úrodnej liptovskej kotline.⁷² Liptovské občiny sú napospol všetky vo feudálnej závislosti od liptovského kráľovského hradu, spravovaného dvorským španom, zástupcom zvolenského špana. Hoci jestvovanie susedskej občiny v IX. stor. v Nitriansku a Poiplí nemáme zatiaľ nijako dokázané, apelatíva ako ves, sedlo a dedina ukazujú na jej jestvovanie pred rozkladom susedskej občiny.⁷³ Cenným materiálom pre posúdenie stavu výrobných síl na Slovensku vo veľkomoravskom období sú apelatíva z hospodárskej oblasti, prevzaté Maďarmi v IX.—XI. stor., ktorých hláskoslovný ráz (zachovania nosoviek) potvrdzuje čas prevzatia pred koncom X. stor., napr. ontok — útok pri tkaní, gomba — huba, galamb — holub, abroncs — obruč, gerenda — hrada,

⁶⁷ V rokoch 870—80 je Metod hlavou panónskomoravskej diecézy bez biskupov-sufráganov; r. 880 vylupuje sa z panónskomoravskej diecézy nitrianska diecéza, na čelo ktorej pápež so Svätoplukovým súhlasom postavil bavorského benediktína Wichinga; už r. 880 mal Metod v pláne vytvoriť ďalšiu diecézu a Svätopluk mal do Ríma poslať niekoho z moravských kňazov. O štyroch diecézach hovorí stažnosť bavorského episkopátu z r. 900, keď vyčíta pápežovi, že vytvoril z jednej — pasovskej diecézy päť diecéz, že dovolil bez ohľadu na Bavorov vysvätiť na Morave arcibiskupa a troch biskupov. Porov. Friedrich, CDB, 10—33.

⁶⁸ Narážku na poplatky cirkvi vo Veľkej Morave vidieť v stažnosti bavorského episkopátu r. 900, že Moravia „tam in cultu christiane religionis, quam in tributo substantie secularis“ podliehali Pasovu, Friedrich, CDB I, 30.

⁶⁹ Arcibiskupstvo salcburské pozri *De conversione Bagoar. et Carant*, kap. 11—12, Fr. Pastrnek, c. d., 270—271, ako aj súpis majetkov arcibiskupstva v *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*, II, 34—38; kláštor dolnoaltaiský r. 860, Friedrich CDB I, 5—6; kláštor frizinský k r. 861 tamže, 6; rezenský kláštor, tamže, 6 bez roku založenia fundácie a ďalej mnohé farské kostoly podľa spisu *De conversione Bagoar. et Carant.*, kap. 11 a 12.

⁷⁰ Wetzler und Weltes, *Kirchenlexikon* XII, Freiburg im Breisgau 1901, 1886—1887.

⁷¹ Hóman B., *Sz. István görök oklevele*. Századok 1917, 104—105, kde je prvý písomný doklad o občine v charakteristike poddanskej osady vesprímskeho kláštora Polazník ako „mira“. O susedskej občine v Uhorsku napísal priekopnícku štúdiu Tagányi K., *A földközösség története Magyarországon*. Magyar Gazd.-Tört. Szemle I. (1894), 199—238.

⁷² Mályus E., *Turóc megye kialakulása*, Budapest 1922, 47—48. Porovnaj i D. Kapant, *Starý Liptov*, 9—13 (separát z čas. Bratislava VII/1933), 515—541. Porovnaj i diskusný príspevok Vl. Šmilauera, tamže, 511—514.

⁷³ V stažnosti liskovských poddaných z polovice 16. stor. sa hovorí: „Item zasadili pan Vaczlav a pan Jan trich kmetov menom Mraczka, Vitalisse a Mustaffu; jiss pani dobre veda, kterak mji tich chudich ludy drzat a medzy nimy rozdellily dedinu, tak jako jinim chudim lidem, tak y jim.“ Orsz. ltár, Kamara-Lymbus, series II, fasc. 2—3 (materiál sprostredkoval dr. P. Horváth). Na starobylosť pojmov ves, sedlo a dedina poukazuje Th. Satorník, *O právu soukromém u Slovanů v dobách starších*. *Slov. starožitnosti. Život starých Slovanů* II, 2, Praha 1934, 10 a 37, pretože sú spoločné všetkým Slovanom.

gerendely — hriadel, sztomba — stupa, péntek — piatok, parancs — rozkaz (poručíť), munka — práca (mučiť) atď.,⁷⁴ alebo v miestnych názvoch, ako Galanta z Goleta, Korompa z Krópa, Bolondóc z Blódi nec (Beckov) atď.⁷⁵ Pomerná bohatosť apelatív (čiasťočne i miestnych názvov) s nosovkami v maďarčine nás oprávňuje tvrdiť, že uvedené apelatíva jestvovali spolu s ostatnými prevzatými slovami u našich predkov a ostatného zadunajského slovanského obyvateľstva už pred osadením sa uhorského kmeňového sväzu v Podunajsku.

Množstvo prevzatých slovanských slov v staromaďarskom slovníku z hospodárskej oblasti, ako barázda, széna, szalma, csereszlye, szalonna, járom, iga, zabola, patkó, ösztöke, borona, csep, parlag, ugar, kasza, ganaj, pózna, akol, abroncs, motola, pereszlen, asztal, ablak, pince, abrosz, ponyva a pod., ďalej túró, tészta, káposzta, galuska, ebéd, vacsora, atď., molnár, kovács, takács, mészár, göröncser, csatár, dejtér, kádár, bodnár a i. ukazujú, že naši predkovia sa v IX. stor. zaoberali popri prevládajúcej poľnohospodárskej výrobe i remeslami.⁷⁶ Prirodzene, že sa dá namietnuť, že tieto apelatíva sú zväčša celoslovanské a nemôžu pomáhať riešiť otázku stavu výrobných síl v juhovýchodných oblastiach Veľkej Moravy. Tento argument nijako nevyvracia naše tvrdenie, pretože to, čo je celoslovanské, je také staré ako posledná etapa sťahovania sa slovanských kmeňov z karpatských oblastí na juh, sever a západ (približne VI. stor.).⁷⁷ Rozhodujúce je, že v hospodárskej a najmä spoločenskej oblasti existujú také apelatíva, ktoré sú svojím obsahom a formou vlastné iba Slovanom na strednom Dunaji (panonizmy), alebo jestvujú iba u Slovákov, ako napr. banya vo význame jama, ösztöke — styk na pluhu, kelepce — klepec, lócs — lievč, pózna — pavuzina, pogányka — pohánka, galuska — haluška, retesz — reťaz, patyíng — potah, szatyíng — sťah a iné, alebo u Slovincov a Chorvátov-kajkavcov (najmä náboženská terminológia).⁷⁸ Táto skutočnosť nadostač overuje náš predpoklad, že uhorské kmene prevzali hospodársku (i spoločenskú) terminológiu od zvyškov Slovanov-Slovienov v Zadunajsku, ktorí čiastočne patrili k skupine západoslovanskej (Slováci) a čiastočne k juhoslovanskej (Slovinci a Chorváti-kajkavci).⁷⁹ Pretože toto slovanské obyvateľstvo bolo na peri-

⁷⁴ Miklosich Fr., 47. *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. 2. vyd. Wien-Teschen 1884.

⁷⁵ J. Stanislav, *Československá mluvnica*, Praha—Prešov 1938. 20—22.

⁷⁶ Fr. Miklosich, c. d., 50—60.

⁷⁷ P. Tretiašov, *Proischozhenije Slavijan*. Voprosi istorii 1953, č. 11, 80.

⁷⁸ Porov. Fr. Miklosich, c. d., 61 n (slovník) a nenáročnú štúdiu P. Bujnáka, *Obrátenie Maďarov na vieru kresťanskú*. Sborník Riša Veľkomoravská. Red. J. Stanislav, Praha 1933, 369—409. Z maďarských prác treba uviesť Melich J., *Szláv jövevényiszavaink I*, 1—2, Budapest 1903—1905; tiež *A honfoglaláskori Magyarországnak*, Budapest 1930.

⁷⁹ Tento názor pokladáme za pravdepodobný preto, že kým obyvateľstvo okrajových oblastí Zadunajska bezprostredne susedilo so Sloviennmi nad Dunajom, v Korutansku, Kransku a Slavonsku, okolie Blatenského jazera a severozápadného Zadunajska bolo za avarských vojen hodne spustošené, a preto v strednom Zadunajsku bolo dost riedke slovanské osídlenie a v IX. stor. azda premešvané i bavorskou kolonizáciou, ako o tom hovorí autor *De conversione Bagoar. et Carant*, kap. 10, nemecké názvy (popri slovanských) fár, tamtiež, kap. 11—13, Fr. Pastrnek, c. d., 270—272. Otázku môže pomôcť riešiť jazykoveda, s výsledkami ktorej sa zatiaľ nemožno uspokojiť, porov. pozn. 30. K riešeniu tejto problematiky možno uviesť podnetnú štúdiu Fr. Ramovša, *Poznámka k slovenským a juhoslovanským jazykovým stykom*. Riša veľkomoravská, 441—452.

férii tvoriacich sa slovanských národností a od X. stor. bolo voči tvoriacej sa maďarskej národnosti v Zadunajsku v menšine, asimilovalo sa v maďarskom prostredí hlavne v období vrcholného feudalizmu (1200—1526). Prostredníctvom tohto slovanského obyvateľstva sa uľahčilo prevzatie dunajsko-slovanských apelatív i miestnych názvov Maďarmi.⁸⁰ Patriarchálne rodové zriadenie uhorského kmeňového sväzu sa úplne rozkladá v X. stor., keď z rodiny náčelníkov kmeňa Megyer-Maďarov pochádzajúce knieža Gejza okolo r. 970 zakladá uhorské ranofeudálne kniežatstvo.⁸¹ Tento rozklad podmienili zmeny v spôsobe výroby uhorských kmeňov, a to prechod od pastierstva k poľnohospodárstvu, proces trvajúci celé X.—XII. stor.⁸² Pretože prechod k feudálnemu spôsobu výroby u našich predkov dial sa nezávisle od ostatných Slovanov, medzi prevzatými slovanskými slovami v starej maďarčine nachádzajú sa najmä z oblasti spoločenského zriadenia také apelatíva, ktoré na rozdiel od prevzatých apelatív z hospodárskej oblasti majú prevažne charakter podunajskoslovanský.⁸³

Celkove možno zhrnúť poznatky o stave výrobných síl u našich predkov v IX. stor., že boli roľníkmi, ktorí vyrábali viac, ako spotrebovali a časť tejto nadpráce si prisvojovali svetskí a duchovní feudáli veľkomoravského štátu a malá časť sa dostávala i na trhy.

* * *

Druhou závažnou otázkou pre počiatky feudalizmu je stav feudálnych vzťahov vo veľkomoravskej spoločnosti,⁸⁴ či jestvovalo feudálne vlastníctvo výrobných prostriedkov, hlavne pôdy a aká bola forma závislosti výrobcov od feudálov.

Archeologický materiál môže povedať k otázke feudálnych vzťahov málo, jedine k majetkovej (nie triednej) diferenciacii veľkomoravskej spoločnosti,⁸⁵ ktorá sa javí v sídliskovom systéme: veľmož s družinou na hrade,⁸⁶ roľník a remeselník v podhradí alebo na vidieku,⁸⁷ ako aj v spôsobe

⁸⁰ Porov. pozn. 30.

⁸¹ Molnár E., *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*, 9—12.

⁸² Molnár E., *A magyar társadalom története a óskortól az Árpádokig*, 2. vyd., 161—168.

⁸³ Fr. Miklosich, c. d., 50—51; Melich J., *A szláv jövevényszavaink* I, 1, 178—181.

⁸⁴ Fr. Graus v diskusnom príspevku *Říše velkomoravská*, Č. lid. 40 (1953), 149 pokladá otázku feudálneho vlastníctva za rozhodujúcu, ale hovorí, že „feudálni vzťahy nemôžeme na dnešním stupni našich znalostí ve Velkomoravské říši vůbec prokázat.“

⁸⁵ Fr. Graus, *O vzniku feudalizmu v českých zemích*, Č. lid VI (1951) 284. Správne upozornil na opatrnosť pri posudzovaní archeologického materiálu pre triednu diferenciaciu spoločnosti.

⁸⁶ O výskume na Devíne podal stručnú zprávu J. Dekan, *Archeol. rozhl.* III (1951), 164—168. Tenže autor uvádza zoznam lokalít k dobe veľkomoravskej v štúdiu *K problémom slovanského osídlenia na Slovensku*, *Historica Slovaca* VI—VII (1948—49), 74—78. Pre české krajiny pozri M. Šolle, *Stará Kouřim po nových objevech*, *Archeol. rozhl.* II (1950), 87—93; I. Borkovský, *Výskum Levého Hradce v r. 1948*, *Archeol. rozhl.* I (1949), 105—109 a prehľadnú štúdiu R. Turka, *Stav výskumu staročeských hradíš*, *Slavia Antiqua* 1949—1950, 389—421.

⁸⁷ I. Borkovský, cit. štúdia, *Archeol. rozhl.* V (1953), 624. Stručná zpráva o veľkomoravskej osade pri Nitr. Hrádku je v časopise *Naša veda* I, 32.

pochovávaní a v inventári hrobov: knieža, biskup, veľmož v kostole alebo tesne blízko kostola,⁸⁸ výrobcovia obďaleč kostola a s chudobnejším inventárom milodarov.⁸⁹ Avšak tieto poznatky z veľkomoravských pohrebísk platia vo vzťahu k umiestovaniu bohatších a chudobnejších hrobov i pre radové pohrebiská z X. stor., nie však vo vzťahu k inventáru, ktorý vykazuje v pomere k IX. stor. ochudobnenie v milodaroch, čo je už iste dôsledkom vplyvu feudálnej kresťanskej ideológie.⁹⁰

Písomný materiál z IX. stor. jasne rozoznáva na jednej strane kniežatá (dux, rex, regulus, kráľ) od veľmožov a županov (primates, iudices), ich družín (milites) a duchovných (episcopi, presbyteri) na druhej strane ľudové masy⁹¹ (populus, čed).⁹² Arabský geograf Ibn Rosteh hovorí, že na čele Slovanov stojí korunovaný panovník (Swet-malik) a je vyšší ako šbandž — župan, špan, ktorý je jeho zástupcom.⁹³ V súvislosti s dávkami odevu a množstvom zbraní v kniežacom hrade, o čom nás informuje zpráva Ibn Rosteha, treba poukázať na spôsob vydržovania vojenských družín rano-feudálneho štátu. Presné zprávy o vojenskej družine na dvore poľského kniežacieho dvora v pol. X. stor. a nepriamo i o vojenskej pohotovosti za-

⁸⁸ P. Čaplovič, *Slov. pohrebište z X. stor. v Nitre*, Archeol. rozhl. V (1953), 173—176 a 209—210, I. Borkovský, *Hrobka v nejst. kostole na praž. hrade*, Archeol. rozhl. III (1951), 3—6, 17—18. K tomu porovnaj údaj *Života Metodovho*, kap. XVII, kde sa hovorí, že Metoda pochovali „v s'bor'něji cr'k'vi." Fr. Pastrnek, c. d., 238.

⁸⁹ P. Čaplovič, *Slov. pohrebište X. stor. v Nitre*, Archeol. rozhl. V (1953), 173—176 a 209—210.

⁹⁰ Tamže. Porovnaj nálezy ozdobných krížov z IX. stor. v D. Vestoniciach, o čom informuje J. Paulík, *Výsledky výskumu na starosl. pohřebišti u Dolních Věstonic*, Arch. rozhledy II (1950), 22—31.

⁹¹ Mojmir—dux—okolo r. 850, *De conversione*, kap. 10, Fr. Pastrnek, c. d., 269. Rastislav — dux 846, 855, 863, *Ann. Fuldenses*. SRG. Ed. Frid. Kurze. Hannover 1891, 36, 46, 56, regulus — 861, 862, 870, *Ann. Bertiniani*. SRG. Ed. Waitz Hannover 1883, 55, 61, 114; k'neďz — 861. *Živ. Konšt.*, kap. 14; *Živ. Met.*, kap. V. Pastrnek, c. d., 199, 225; princeps — 860, *Reginonis chronicon* SGH. Ed. Kurze. Hannover 1890, 78.

Slavomir — dux, presbyter — 871, *Ann. Fud.*, 73.

Svätopluk — princeps (principatum susceperat) — 871, *Ann. Bert.*, 117; dux — 873, 884, 890, 892, 893, 894, 895, *Ann. Fuld.* 78, 111, 112, 118, 121, 122, 125; 126; 900 list. bavor. episkopátu Friedrich, CDB I, 31, comes — 880, tamže, 19; rex, regulus 890, 894, *Reginonis Chr.*, 134, 143; 885, páp. listina, Friedrich, CDB, I, 23; kral' — *Živ. Met.*, kap. 9, Pastrnek, c. d., 230; k'neďz — *Živ. Met.* 10, c. d., 232.

Mojmir II. — dux. — 901. *Ann. Fuld.*, 135; 898, 902 — *Herimanni Aug. Chron.* MG SS V, 111.

Z vyslancov Svätopluka r. 874 je známy kňaz Ján z Benátok, *Ann. Fuld.*, 82—83 a Semizizeň (Semisino) — 880, Friedrich, CDB I, 19; o biskupoch pozri pozn. 66. Kniežacia rodina je doložená v *Živ. Konšt.*, kap. 14 „Rastislav bo morav'skyji k nedz'... s'veř s'tvori s k'neďzi svojimi i s' uorav'ljany, c. d., 199 a v listine r. 880 „judices", Friedrich, CDB I, 21, a podobne i k r. 884, tamže, 114 „Zwentiboldus dux cum principibus suis" v Tulne; tiež v *Ann. Fuld.* k r. 901, 135, „ipsum ducem et primates (t. j. Mojmira II. a jeho veľmožov) ... iuramento constrixerunt." Jediný priamy doklad na kniežaciu družinu v *Ann. Fuld.* k r. 879, 70 „Rastiz autem videns denudatum consilium, suum nepotem cum militibus... insequitur."

⁹² V páp. listinách u Friedricha, CDB I, 18, 19 „populus terre tue (t. j. Svätoplukovej)", 26 „quad ad simplicis populi et non intelligentis edificacionem attinet". Porov. i *Živ. Met.*, kap. 5 My Slověne rosta čed.

⁹³ J. Marquart, c. d., 468. „Den berühmtesten und gefeiertesten von ihnen, welcher den Titel „Fürst der Fürsten" führt, nennen sie Swet malik, Er ist mächtiger als der Su-bang und ist sein Stellvertreter."

choval arabský geograf Ibrahim Ibn Jakub.⁹⁴ Prirodzene, že tieto údaje o spoločenskej, resp. triednej diferenciacii musia zákonite odrážať zmeny vo vlastníckych vzťahoch najmä k pôde ako základnému výrobnému prostriedku za feudalizmu a podobne i zmeny v prisvojovaní si nadpráce roľníkov a remeselníkov, majúcich feudálnu pôdu v dedičnej držbe. Z IX. stor. sa nám zachoval jediný písomný doklad o jestvovaní súkromného feudálneho vlastníctva na našom území, a to v súvislosti s vysvätením kostola sv. Eme-rama okolo r. 833 na pôde Pribinovho nitrianskeho hradu.⁹⁵ Na prvý pohľad by sa zdalo, že formulácia „in sua proprietate“ je stereotypnou listinnou formou. Keď však vezmeme do úvahy ďalšie písomné doklady vo vzťahu k oblastiam Zadunajska, s ktorým juhoslovenské oblasti tvorili celé VI.—VII. stor. jednotnú hospodársku i politickú oblasť, zistíme, že súkromné vlastníctvo pôdy v strednom Podunajsku bolo v IX. stor. zákonným javom. Slovieni a bavorskí feudáli v Zadunajsku úplne voľne disponujú pôdou, ako vyplýva z majetkov salcburského arcibiskupstva,⁹⁶ z fundácií dolnoal-taišského,⁹⁷ frizinského,⁹⁸ rezenského kláštora,⁹⁹ rozsiahleho léna kňaza Domi-níka pod Neziderským jazerom,¹⁰⁰ založenia kostola na pôde veľmoža Unzata¹⁰¹ a ďalších kostolov a fár v takých dedinách, ktorých jazyková forma (nemecká) má posesívny charakter.¹⁰²

Doterajšie archeologické výskumy na území našej vlasti ukázali jestvo-vanie dvoch veľkomoravských kostolíkov v Starom Meste na Morave¹⁰³

⁹⁴ T. Kowalski, c. d., 50 „Ma (t. j. Mieszko) on trzy tysiące pancernych podzielo-ných na oddziały, a setka ich znaczy tyle co dziesięc innych wojowników. Daje on tym mezóm odziez, konie, broń i wyszystko, czego tylko potrzebują.“ Zo zprávy vyplýva, že okrem družiny jestvovalo aj iné menej vyzbrojené vojsko, pravdepodobne pohotovosť slobodných roľníkov, ako je známa u Frankov, porov. Fr. Engels, *Původ rodiny, súkromného vlast-níctva a štátu*, 193. Ibn. Rosteh hovorí, že Svätopluk (Swet malik) vlastní najlepšie, mocné a cenné panciere a pritom od poddaných vyberá odev i vtedy, keď sú bezdetní. Tieto údaje rovnako svedčia o jestvovaní družiny, vydrživanej panovníkom, i keď nepriamo. Porov. J. Marquart, c. d., 468—9. Skutočnosť, že popri družine (milites) jestvovala i vo Veľkej Morave všeobecná pohotovosť sedliakov, mohla by mať oporu v nesmiernom počte Sväto-plukových vojsk, ktoré len na jednom mieste pochodovali pri príležitosti výboja do Panó-nie r. 884 celý deň od svitu do mrku, ako to zaznačil fuldský letopisec, *Ann. Fuld.*, 112.

⁹⁵ Pozri pozn. 56: „in sua proprietate loco vocato Nitrava.“

⁹⁶ Ludovít Nemeč daroval r. 847 „in proprium totum, quod prius habuit in beneficium, exceptis illis rebus, que ad episcopatum Iuvavensis ecclesie pertinere videtur“, M. Kos, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Ljublana 1936, 134.

⁹⁷ „Dedit itaque Briuinus, fidelis dux noster... ad prefatum monasterium s. Mau-ricii... de sua proprietate in suo ducatu, quidquid habuit ad Salapiugiti“ k r. 860, Fried-richt, CDB I, 5.

⁹⁸ „Comes de Sclavis nomine Chezul omnem rem, quam habuit prope Prlozsvve in villa, que dicitur Wampaldi... in capsam s. Marie firmiter tradidit“. Tamže, 6.

⁹⁹ „Chozil, humillimus comes, de hereditate sua tradidit ad s. Emmeramum in proprie-tatem ad Stromogin, quantum Gumpoldus habuit in proprietatem et beneficium in villa nuncupante Reginuuartesdorf et in Rosdorf“. Tamže 6, v poznámke.

¹⁰⁰ Böhmer-Mülbacher, *Reg. imp.* I, 1379.

¹⁰¹ „Adalvinus... venisse in locum, qui dicitur Cella, proprium videlicet Unzatonis ibique apta fuit ecclesia consecrandi, „M. Kos, c. d., 139 k r. 865.

¹⁰² Lindolveschirichun, Wiedthereschirichun, Isamgrineschirichun, Beatuseschirichun, Otachareschirichun, Palmunteschirichun, Muzzilicheschirichun popri ďalších farách ako „in poprietate Wittimaris“, ďalej ad Ortahu „in proprietate Chezilonis“ (porov. „in castro Chezilonis, noviter Mosapurc vocato“) a v dedinách so slovanskými menami: napr. Dudleipin, Ussitin, Businiza, Ztradach a Ablanza, M. Kos, c. d., 136—140.

a jedného na pražskom hrade (Levý Hradec),¹⁰⁴ okrem Nitry, kde máme doloženú existenciu kostola písomne. Jestvovanie nitrianskeho biskupstva za Svätopluka I. a za Mojmíra II. dokonca štyroch diecéz na území Veľkej Moravy¹⁰⁵ nie je mysliteľné bez kniežacích fundácií. Podľa maďarskej buržoáznej historiografie veľkomoravský pôvod má i najstarší slovenský kláštor benediktínskej rehole,¹⁰⁶ pretože niet dokladov o tom, že by ho bol založil Štefan I., alebo jeho predchodca Gejza.¹⁰⁷

Hoci o feudálnom vlastníctve svetských veľmožov sa zachovali pomerne skromné zprávy v písomných prameňoch, možno viac vyťažiť opäť z jazykového materiálu, a to miestnych názvov, ktoré majú posesívnu formu. Posesívne formy miestnych názvov môžu vyjadrovať vlastníka pôdy, poväčšine však drobného vlastníka. Najstarším prisvojovacím typom sú názvy so sufixom — j' (dvor, hrad), — ja (ves), — je (selo, pole), ktorý sa pripája k osobným menám zakončeným na spoluhlásku,¹⁰⁸ napr. Nelahoževs (Nelagod), Veľmyšľevs (Veľmyšľ), Bogunja ves (Boguň), Břeclavj', Lytomyšlj', Časlavj', Sobeslavj', Vesprimj', Chrudimj', Boleslavj' (grad-dvor), Predslavj' gradъ, doložený r. 907 ako Presalausburgh,¹⁰⁹ Drženje selo, Stražja ves, doložená ako „villa spectaculi“ r. 1113.¹¹⁰ Sufix -j', -ja, -je prestal byť po zániku jerov produktívny a v X. stor. zaniká. Miesto neho začína prevládať posesívny sufix -ov, -ova, -ovo.¹¹¹ Iný typ posesívneho

¹⁰⁴ J. Paulík, *Objev druhého kostela ve Starém Městě*, Archeol. rozhl. II (1950), 12—22. Situácií v Starom Mestě odpovedajú dva kostoly na Blatnohrade (Mosapurc), kde kostol sv. Hadriána bol vnútri hradieb pri kniežacom paľáci a kostol sv. Jána Krstiteľa mimo hradieb, M. Kós, c. d., 137, ako aj prácu A. Radnóti-L. Gerő, *A Balaton régészeti és tört. emlékei*, Budapest 1952.

¹⁰⁵ I. Borckovský, *Hrobka v nejst. kostele na praž. hradě*. Archeol. rozhl. III (1951), 3—6 a 17—18.

¹⁰⁶ Bavorskí biskupi sa sťažujú pápežovi, že „est enim unus episcopatus in quinque divisus“, t. j. pasovská diecéza, Friedrich, CDB I, 30.

¹⁰⁶ Sörös P., *Az elenyészett bencés apátságok*, Budapest 1912, 403.

¹⁰⁷ Podľa legendy o sv. Svorádovi a Benediktovi kláštor za Štefana už jestvoval a jeho opätom bol vtedy Filip, Gombos, *Catalogus font. Hung.* III, 2628. V zoborských listinách z r. 1111 a 1113 sa hovorí iba o darovaní majetkov kráľom Štefanom I., nie o založení. Na dobu veľkomoravskú poukazuje patrón opátstva sv. Hypolit, ktorý bol uctievaný i v Bavorsku vo Východnej marke v IX. storočí (Sanct Pölten).

¹⁰⁸ J. Stanislav, *Zo slovenského sociálneho miestopisu*. Jazykovedný zborník SAVU V (1951), 58—96. Na základe toponymie pokúša sa riešiť otázku rozkladu rodového zriadenia na Slovensku. Zaujímať sa o sufixu — j', — ja, — je klade už do IX. storočia (78). Opiera sa o prácu francúzskeho slavistu A. Vaillant'a (*Manuel du vieux slave*, Par'is 1948). O posesívnej forme tohto sufixu v staroslovenčine, pozri M. Weingart, *Rukověť jazyka staroslovenského I*, Praha 1937, 178.

¹⁰⁹ Na vlastnícky vzťah k pôde u názvov tohto typu upozorňuje i Th. Saturník, c. d., 13, Fr. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935, 341, Bratislava sa po prvý raz spomína v *Ann. Iuvav. maximí*, Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I*, 754, „Belum pessimum fut apud Bresalauspurc IIII-to Nonas Iulii“. Prehľad literatúry o etymológii názvu pozri J. Stanislav, *Slov. juh* II, 76 n.

¹¹⁰ Fejérpataky L., *Kálmán kir. oklevelei*, 58 a 69.

¹¹¹ J. Stanislav, *Zo slov. miestopisu*, 78. Tento stav zachycuje už napr. litomerická listina (okoľo r. 1057) „Popouo... Hotsov“, popri patronymických typoch ako Cressicsi... Trebesicsi, Repsicsi... Ptacicsi, Lubesevicsi, Bvsouici...“, Friedrich, CDB I, 56. Naproti tomu názov „Hvesci“ zdá sa patronymický, a je jeho česká forma Chouč a nemecká Koutz poukazujú na pôvodný posesívny typ s — j'. Podobne i nemecký názov Budejovic — „Budweis“ poukazuje na posesívnu formu s gen. sufixom — s.

sufixu predstavuje -in, -ina, -ino k osobným menám na -a, napr. Brzota — Brzotín, Trnka — Trnčín, Temata — Tematín, Kojeta — Kojetín, Protiva — Protivín, Podiva — Podivín, Česta — Čestín, Gňeva — Gňevín most, Džza — Džžín, Mojtěch, Mojta — Mojtín (dvor), Paška — Paščina ves a pod.¹¹² Tieto typy jasne svedčia o posesívnej forme názvu, i keď zatiaľ chýbajú písomné a archeologické doklady, ktoré by napomohli chronologické zaradenie. Preto treba opäť obrátiť pozornosť k topickým názvom prevzatým Maďarmi od našich predkov. Napr. dedina Bohunice má maďarskú formu Bagonya,¹¹³ ktorá odpovedá staršej slovenskej posesívnej forme Bogunja ves. Po strate jerov sa v tomto názve nevyvíja sufix -ova, ale patronymický sufix -ice, podobne aj Dražovce, maď. Darázi (poses.) zo staršej slovenskej formy Dražej', doloženej r. 1113 ako „villa Drasey”,¹¹⁴ ďalej Motešice, maď. Majtény (pôvodne iste od Mojta), doložené r. 1208 ako „Motihe”,¹¹⁵ alebo Drženice, maď. Derzsénye (t. j. Drženje selo), doložené r. 1299 ako „Dersyne”.¹¹⁶ V oblastiach, kde slovenské obyvateľstvo zredlo v dôsledku pustošivých útokov uhorských kmeňov, pôvodný slovenský názov sa hláskoslovne ďalej nevyvíjal a zachoval sa v starej archaizovanej forme, ktorú prevzali Maďari od slovenských roľníkov, napr. Galanta zo slovenského Goléta,¹¹⁷ dnes by sme očakávali náležitú formu Holatice. Z uvedených príkladov vidieť, že v miestnych názvoch s prisvojovacími koncovkami sa môžu odrážať vlastnicke vzťahy na ten čas, keď sa stal vlastníkom dediny alebo hradu starešina občiny (dediny) alebo veľmož (hradu). Ukazuje sa, že mnohé patronymické názvy dedín mali pôvodne posesívnu formu, z ktorej sa vyvinula patronymická forma na -ice (Bohunice, Drženice) alebo prisvojovacia na -ov, -ova, -ovo a niekedy ostala stará forma ako archaizmus, napr. Boleráz z Bolerad-j' dvor, doložený ako „Bolerad” r. 1113.¹¹⁸ Zaujímavé je, že formy na -ice sa vyvíjali i neskôr v období vnútornej zemianskej kolonizácie v XIII.—XIV. stor., pričom nové osady majú v slovenčine sufiky -ice, tiež -ány, -ovce, -íky, ktoré sa pripájajú k menu vlastníka osady. Naproti tomu maďarské názvy tých istých osád majú sufiky -falva (ves), -felde (pole), -háza (kúria), ktoré sa taktiež pripájajú k osobnému menu vlastníka pôdy, napr. Bodafalva — Bodice, Zemchefalva — Čemice, Fiacskaháza — Fiačice, Bensefelde — Beňušovce, Kelemenfalva — Kaľameny, Benkháza — Beníky a pod.¹¹⁹ Porovnanie slovenského a maďarského názvu ukazuje, že maďarské pomenovanie má jasne charakter posesívny, slovenský názov má formu patronymickú. I sufix -áne sa pripájal niekedy k osobnému menu. Tento však zväčša označoval občinu patriacu k niektorému hradnému panstvu. Ako sme už ukázali, nielen osady, ale aj hrady majú názvy s posesívnymi koncovkami, napr. Trenčín, Tekov, Liptov, Zemplín, Beckov, Súľov, Hodejov, Budatín, Hrušov a pod. Prisvojovacie formy

¹¹² Fr. Trávníček, c. d., 336.

¹¹³ Fejérpataky L., c. d., 58 a 68. Pozri i Vl. Šmilauer, *Vodopis Slovenska*, Bratislava 1932, 21.

¹¹⁴ Fejérpataky, c. d., 61 a 71.

¹¹⁵ *Cod. dipl. patrius VII*, 6. K tomu porovnaj Majcichov doložený ako *praedium „Moychec* r. 1266, *Cod. dipl. Arp. VIII*, 158, Maď. názov tejto dediny je tiež Majtény.

¹¹⁶ *Cod. dipl. Arp. X*, 323—4.

¹¹⁷ Tamže, II, 20 z pol. XIII. stor. a XII, 612 k r. 1297.

¹¹⁸ Fejérpataky, c. d., 56 „Bollerat” a 66. Porov. Boleradice na Morave.

¹¹⁹ D. Rapant, c. d., 8—13.

nemôžu byť náhodným zjavom, ale zákonite súvisia s vývojom feudálnych vzťahov už v predfeudálnej dobe, keď sa rodové občiny menili na občiny susedské (chotárne). Na tomto vývinovom stupni proces vznikania feudálnych vzťahov sa odohrával asi tak, že jeden z členov rodu sa stal v osade alebo viacerých osadách dedičným vlastníkom pôdy, ktorá prv patrila rodu alebo zväzku rodov a po ňom dostáva osada i názov s posesívnym sufixom, ktorý sa často v ďalšom historickom vývine menil na patronymický. Prirodzene, že na tomto poli treba urobiť ďalší systematický výskum, čo je čiastočne uľahčené tým, že staršia historiografia a jazykoveda venovala tejto otázke veľkú pozornosť a zozbierala množstvo materiálu.¹²⁰

Kým miestne názvy s posesívnymi sufixmi naznačujú jestvovanie súkromného vlastníctva pôdy v rukách iste málopočetnej vrstvy drobných i väčších feudálov, už v IX. stor. (pravdepodobne i skôr) v doterajšej literatúre nie je rozriešená otázka postavenia občinníkov v rámci hradskej správy, výkonného orgánu štátnej moci.

Skutočnosť, že v našich krajinách v IX. stor. jestvovala hradska správa, potvrdzujú nám čiastočne i písomné zprávy,¹²¹ ďalej archeologické vykopávky,¹²² ale v nemalej miere i jazykový materiál, či už ide o prevzatie názvov hradov Maďarmi alebo prevzatie apelativa pre hradský obvod megye zo slovenského medža,¹²³ teda vármegye — hradský obvod, stolica. Hrad spravovaný županom (v slovenčine pôvodne špan) a hradskou družinou nebol izolovaný od svojho okolia. Nepredstavoval len administratívnu a súdnu jednotku, ale zároveň i feudálnu vrchnosť. Občinníci hradskeho obvodu odovzdávali naturálnu rentu županovi, ktorý si časť (asi tretinu) ponechával pre svoju potrebu¹²⁴ a väčšiu časť opatroval pre kniežací sprievod, ktorý pravdepodobne v IX. stor., ako aj neskoršie, pohyboval sa z hradu na hrad, kde strovil zásoby pochádzajúce z naturálnej renty podrobených občinníkov. Prirodzene, že popri naturálnej rente hrala dôležitú úlohu i robota

¹²⁰ Okrem literatúry uvedenej v pozn. 31 a 32 podáva prehľad o literatúre vo vzťahu k miestnym názvom štúdia H. F. Schmidta, *Die sozialgeschichtliche Auswertung der westslavischen Ortsnamen. Deutsche Siedlungsforschungen*, Leipzig—Berlin 1927, 161—196. Z novších prác treba spomenúť prácu M. Vasmera, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941 (práca nacistami zakázaná), potom jednostrannú prácu E. Schwartza, *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, München—Berlin 1931, ako aj časopis *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*. Red. J. Schnetzom (München—Berlin) od r. 1925 a napokon zatiaľ nedokončenú prácu J. Profousova, *Mistrů jména v Čechách I*, Praha 1947 (písmená A—H).

¹²¹ Vyjadruje to *Život Metodov*, kap. 10, Fr. Pastrnek, c. d., 232, kde sa hovorí, že Svätopluk odovzdal do správy Metodovi všetky kostoly a duchovných vo všetkých hradoch; a odvtedy božia náuka rástla a na všetkých hradoch sa množili duchovní. Porov. i pozn. 65. O počte hradov na Morave a v Čechách nejasne informuje bavor. geograf, L. Niederle, c. d., III, 190.

¹²² Porov. pozn. 86.

¹²³ *Corpus iuris Hungarici I*, Budapest 1899, 100 — I. dekrét kr. Kolomana, kap. 12 „Ducis ministri, qui in mega regis sunt, et regis, qui mega sunt ducis.“ Narážku na hradske španstvá vidieť i z II. dekrétu kráľa Štefana, kap. 35, keď hovorí, že každý môže voľne disponovať svojím majetkom i darovaným od kráľa, kým žije, ale výnimku tvorí to „quod ad episcopatum pertinet et comitatum“, Tamže 36.

¹²⁴ II. dekrét kráľa Štefana, kap. 38: „Rex autem ex sua parte terciam tribuat comiti“ a nižšie kap. 42. „Si quis comitum partem regis defraudaverit, reddat fraudem et duplo componat.“ Tamže, 38. Pre veľkomoravské obdobie prichádza do úvahy zpráva Ibn Rosteha, podľa ktorej špan — župan je zástupcom panovníka. Porov. pozn. 86.

okolo hradov a hradských dvorcov, ako aj úprava ciest a povozy. Treba zdôrazniť, že v období raného feudalizmu väčšina hradov aj pôdy patrí panovníkovi, preto hradsí poddaní sú poddanými kniežacieho či kráľovského dvora, nie slobodnými občinníkmi. V rámci hradskej stolice sa nachádzalo veľa služobných dedín, ktorých názvy vyjadrujú ich špeciálne povinnosti popri naturálnej rente, napr. Štitári, Hrnčiari, Kováči, Tesári, Dravci, Psiari, Medovarci, Tlmači a pod.¹²⁵

Panovník zo svojho vlastníctva pôdy v rámci hradskej správy udeľuje pôdu svetským i cirkevným veľmožom sprvu dočasne, neskoršie natrvalo. Lenný systém je i v našich krajinách starší, ako ho zachycujú písomné pramene. Vazal mohol nerušene vlastniť pôdu dovtedy, kým slúžil a podporoval záujmy svojho suveréna. Preto v zápase českých kniežat s vladkom zlíckym, neskoršie so Slavníkovcami treba vidieť skôr zápas najmocnejšieho feudála s odbojnými vazalmi ako odboj kmeňových kniežat. Na Slovensku takýmto veľmožskými rodmi v XI. stor. boli Huntovci a Poznanovci,¹²⁶ ďalej azda Miškovci, Diviacki, Bogatovci a iní, o ktorých je ťažko sa vysloviť, či majú kontinuitu s veľkomoravskou spoločnosťou, hoci ich na území Slovenska od začiatku XI. stor. nachádzame ako feudálov.

Popri svetských feudáloch vzhľadom na analógiu v Zadunajsku treba predpokladať, že na Veľkej Morave muselo mať Vichingovo nitrianske biskupstvo i Metodovo arcibiskupstvo, a najmä episkopát moravský za vlády Mojmíra II. (895—906) okrem desiatku i fundácie. Prirodzene, že v rano-feudálnom období sa na desiatku cirkvi podielajú i svetskí feudáli ako patróni hradských či vidieckych farností.¹²⁷

V súvislosti s jestvovaním feudálneho vlastníctva pôdy na Veľkej Morave sa treba zaoberať i s triednou diferenciáciou spoločnosti. Kým archeologický materiál vykazuje veľké rozdiely spoločenské tak v sídliskovom spôsobe, ako aj v pohrebiskách, písomný materiál pre IX. stor. ukazuje už — možno povedať — triedne rozdiely. Pramenný materiál z X. stor. k dejinám českých krajín ukazuje, že prevažná väčšina českého roľníctva bola podrobená už pred X. stor., pretože sa nezachoval ani jeden doklad o jestvovaní slobodných občinníkov.¹²⁸ Slobodní — liberi — sa vyskytujú v prameňoch úplne ojedinele. Naproti tomu v uhorských prameňoch XI. stor. sa hovorí priamo o slobodných obyvateľoch.¹²⁹ Na prvý pohľad by sa zdalo, že na Slovensku ako časti uhorského štátu jestvovali aj slobodní roľníci. Otázka slobodného obyvateľstva, doloženého v uhorských prameňoch, netýka sa však pôvodne slovenského obyvateľstva, ale bývalých príslušníkov uhorského kmeňového sväzu, ktorí v bojoch uhorských feudálov

¹²⁵ J. Hoďál, *Včelenie sa starých Maďarov do staroslovenského spoloč. zriadenia*. HS MS IV (1946), 304—306.

¹²⁶ J. Hoďál, *Pôvod, sídla a hodnosť predkov rodu Hunt-Pázmány*, Híst. sborník MS IV. 1946, 136—164. Záver štúdie (164) je nekritický.

¹²⁷ V zákł. listine benedikt. kláštora v Boršodskej (Zasty) okolo r. 1067 zakladateľ Peter daruje kláštora i desiatky, ale so súhlasom arcibiskupa, kráľa Šalamúna i vojvodu Geju (sídliaceho v Nitre), *Cod. dipl. Arpadianus* I, 27; porov. Fr. Graus, *Dějiny venkovského lidu* I, 223—224.

¹²⁸ Fr. Graus, c. d., 275 a čiastočne i 147.

¹²⁹ II. dekrét kráľa Štefana, kap. 20.: „Ut nemo comitum vel militum posthac liberam personam servituti subdere audeat“, *Corp. iur. Hung.* I, 28—30.

s kmeňovými náčelníkmi, zastávajúcimi staré patriarchálne rodové zriadenie, stáli na strane feudálov.¹³⁰ Pri analýze uhorského materiálu treba preto pre X.—XI. stor. mať na pamäti nerovnomernosť spoločenského vývinu u príslušníkov bývalého uhorského kmeňového sväzu na jednej strane, u zajatcov zo Západu a Byzantu v služobnom a slovanského obyvateľstva v poddanskom vzťahu na strane druhej.¹³¹ Tento nerovnomerný vývin sa prejavuje i vo formách triedneho zápasu porobených feudálmi. Kým slovenské obyvateľstvo sa bráni voči feudálnemu tlaku útekom z pôdy a bojuje o slobodu sťahovania, ako to vyplýva z hnutia poddaných zoborského opátstva¹³² i zo staromadžarského výrazu izbeg — zbeh, pribég, pribek — prišlý zbeh, prišelec,¹³³ zatiaľ bývalí príslušníci uhorského kmeňového sväzu zápasia proti porobe v pohanských vzburách takmer celé storočie (od čias Gejzu do nastúpenia Belu I.).¹³⁴ Preto predpokladáme, že na Slovensku proces podrobovania občinníkov sa dial sčasti už pred vznikom veľkomoravského štátu a pokračoval za aktívnej pomoci hradskej správy za veľkomoravských čias. Nie náhodou *Život Metoda*, ktorý dosť všeobecne hovorí o obyvateľstve Veľkej Moravy ako o bohatých a chudobných, slobodných a podrobených, zdôrazňuje, že dezignovaný Metodov nástupca je „slobodný muž tejto zeme“.¹³⁵

K vládnúcej vrstve možno rátať i úzku vrstvu moravských obchodníkov, ktorí popri arabských a franských kupcoch navštevovali napr. Taliansko, ako vyplýva zo zápisov *Cividalského evanjelistára*, predpokladajúc, že tu nemáme do činenia iba so zbožnými pútníkmi z Moravy, ktorí obetovali svoju púť do Ríma za spásu svojich veľmožov a kniežat.¹³⁶ O jestvovaní kupcov nám dáva tušiť i listina Karola Tučného, v ktorej ustanovuje spôsob pravôt

¹³⁰ Molnár E., c. d., 290—293. Vrstva slobodných roľníkov upadá v dôsledku vyčerpávajúcej vojen. Porov. opis sedláckej pohotovosti u Ota Frizinského, ktorý prešiel v pol. XII. stor. Uhorskom, *Gombos, Catalogus font. hist. Hung.* III, 1767.

¹³¹ Molnár E., *A feudalizmus kialakulása*, 9—12.

¹³² Fejérpataky, c. d., 55—56. „Ornia predia, homines iusdem ecclesie in pace“ vlastnil zoborský opát, kým sa neutíšili nepokoje morav. vojvodcu Ota. Potom sa zoborský opát sťažuje, že „ipsa predia magno labore in unum collegissem, hominesque ecclesie, qui presumptuose se liberos esse asserebant, ipsi ecclesie distante iusticia ... reparassem.“ Útek poddaných sluhov je známy i z r. 1139 z majetkov bzovického kláštora, Fejér, *Cođ. dipl. Hung.* VII, 5, 98—108.

¹³³ III. dekrét kráľa Ladislava, kap. 2. „Illi quique, qui dicuntur wzbec cuicunque persone si adheserint, representent eos regi.“ CIH I, 76 a podobne i II. dekrét kráľa Štefana kap. 25. „Si cuius miles aut servus ad alium fugerit“ CIH I, 30. Už za vlády Štefana poravovali v Nitre zbojníkov na šibenici, *Leg. o Svorádovi a Benediktovi*, kap. 5—6, *C o m b o s, Catalogus font. hist. Hung.* III, 2630: „Latrones, quorum collegia maxima ex parte solitudinem inhabitant, in silva congressi sunt“, a nižšie „In civitate Nitria quidam reus damnatus suspensus est... cum sublevaretur in patibulum“. Zaujímavé je, ako autor tejto legendy charakterizuje pôvod Svoráda-Ondreja: „Inter quos quidam sancti spiritus instinctu tactus, ex rusticitate quasi rosa ex spinis ortus“ (1228), čo je prejavom feudálneho názoru na poddané roľníctvo.

¹³⁴ Molnár E., *A feudalizmus kialakulása*, 12, 16—18.

¹³⁵ *Živ. Met.*, kap. XVII, Pastrnek, c. d., 237.

¹³⁶ C. L. Bethmann, *Die Evangelienhandschrift zu Cividale*. Neues Archiv d. Gesellschaft f. ält. deutsche Geschichtskunde. Hannover II (1877), 120, „szuentiepulc, szuentezizna, predeslaus“, str. 122 „adeluinu, menedraga, trebelio, gomer, meriscrafa, souuinnao, rastisslao, pudaram, citamuscle, gonimer, rasmene, nitrabor, kasno, uuitamusclo, negot, lala, stranamer, trebenna (jedna celá skupina). Sú tu i zápisy mien Pribinu, Kocela a ich veľmožov.

Moravanov,¹³⁷ nachádzajúcich sa vo Východnej marke a konečne i raffelstät-ská colná zmluva,¹³⁸ hovoriaca o obchode s Moravou.

V súvislosti s triednou diferenciáciou veľkomoravského obyvateľstva poukážeme znovu na slovník starej maďarčiny, ktorý práve v spoločenskej oblasti má u prevzatých „slovanských“ slov také apelatíva, ktoré nie sú celoslovanského charakteru. To zároveň dokladá osobitný spoločenský vývin podunajských Slovanov od ostatných slovanských kmeňov na východe a juhu. Kým na jednej strane také označenie, ako király — kráľ, ispán — špán, nádorispán — nadvorný špán, palatín, tarnók — tovarník, správca kniežacieho pokladu, asztalnok — stolník, čašník, tiszt — úradník, vitéz — hrdina, družinník, szabad — slobodný a i.¹³⁹ poukazujú na jestvovanie vrstvy vládnúcej, na druhej strane označenia, ako paraszt — prostý, roľník, szolga — sluha, rabszolga — otrok, dusnok — dušník, poddaný za spásu duše zemepána darovaný cirkvi popri takých pojmoch ako dolgozni z dlg — dlh „pracovať“, robotolni — robotovať, munka z moka „práca“ ukazujú na existenciu podrobenej vrstvy roľníkov a remeselníkov už pred príchodom uhorského kmeňového sväzu do Podunajska,¹⁴⁰ pričom si treba opäť uvedomiť, že Uhrovia v Zadunajsku už menašli koncom IX. stor. nijaký iný slovanský politický útvar ako Veľkomoravskú ríšu. Preto pojmy z oblasti spoločenskej a administratívnej sú prevažne veľkomoravského a čiastočne môžu byť i bulharského pôvodu, pretože časť Uhrov v Sedmohradsku v X. stor. bola pod vplyvom Bulharska.

Po rozklade veľkomoravského štátu a možno už predtým, ako vyplýva zo sťažnosti bavorského episkopátu r. 900, časť veľmožov slovienskeho pôvodu spojila chránenie svojich záujmov so záujmami uhorských náčelníkov,¹⁴¹ a preto nie je divné, keď pred r. 921 u severotalianskeho knížaťa Berengara vyjednávajú za uhorských náčelníkov Bogat a Dursac ako „reges“ so slovanskými menami.¹⁴² Táto časť slovanských veľmožov sprostredkovala i hradskú organizáciu, ktorá nezanikla, i keď vrchol feudálnej hierarchie, kniežací dvor veľkomoravský, bol zničený.

Zhrnúc poznatky o feudálnych vzťahoch a triednom zložení spoločnosti vo Veľkej Morave, vidíme, že vznik a jestvovanie Veľkomoravskej ríše podmienil rozvoj feudálnych vzťahov, ktoré sa v prvej polovici IX. stor. stali v našich krajinách prevládajúcimi, a hlavne feudálny charakter spôsobu výroby, prejavujúci sa v existencii triedy feudálov a triedy podrobených roľníkov a remeselníkov popri malopočetnej vrstve slobodných občinníkov. Prírodzene, že okrajové oblasti Veľkomoravskej ríše (Povislíe, lužickosrbská oblasť) v hospodárskom a spoločenskom vývine zaostávali za centrálnymi oblasťami starého Slovenska, Moravy a zasa i Čiech.

¹³⁷ „Et si forsan de Maravorum regno aliquis causa iustitiae supervenerit, si tale quidlibet est, quod ipse Heimo vel advocatus eius corrigere nequiverit, iudicio eiusdem comitis potenter finatur“. Altmann-Bernheim. *Ausgewählte Urkunden zur Erläuterung der Verfassungsgeschichte Deutschlands im Mittelalter*. 5. vyd., Berlin 1920, 296—297 k r. 888.

¹³⁸ Friedrich, CDB I, 36.

¹³⁹ Fr. Miklosich, c. d., 50—56.

¹⁴⁰ Molnár E., *A magyar társadalom tört.*, 160—161. Porov. i kapitolu o slovanskej spoločnosti v Uhorsku pred zaujatím vlasti, tamže, 96—107.

¹⁴¹ Friedrich, CDB I, 32.

¹⁴² *Liutprandi Opera*. SRG. Ed. J. Becker, Hannover—Leipzig 1915, 64—65.

Prevládajúce feudálne výrobné (t. j. vlastnícke) vzťahy v našich krajinách začiatkom IX. stor. dosiahli už ten stupeň hospodárskeho vývoja, ktorý, ako hovorí Fr. Engels, „bol nevyhnutne spojený s rozdelením spoločnosti na triedy“, keď sa týmto rozdelením štát stal potrebou.¹⁴³ Rano-feudálny charakter veľkomoravského štátu overuje i tá skutočnosť, že má základné znaky štátu, a to delenie obyvateľstva podľa územia,¹⁴⁴ verejnú moc (vojsko, súdnictvo),¹⁴⁵ administratívu,¹⁴⁶ systém štátnej dane (dávky),¹⁴⁷ potrebnej na udržanie verejnej moci a administratívy, ďalej feudálne právo a ideológiu so svojimi inštitúciami.¹⁴⁸ Veľká Morava sa najmä od nastúpenia Rastislava r. 846 upevňuje vnútorne i navonok natoľko, že za účasti nielen kniežacích družín, ale aj pohotovosti slobodných roľníkov (populus) odráža pustošivé útoky franskej ríše.¹⁴⁹ Vládnúca trieda posilňuje svoje postavenie kresťanskou ideológiou, vyberúc si politicky vyhovujúcejšiu byzantskú formu i s jej inštitúciami. Veľkomoravský štát sa administratívne delil na hradske obvody, na panovníckom dvore jestvuje kniežací poklad, jestvujú trestné orgány, ako sudcovia, drábi a trestné inštitúcie.¹⁵⁰ Štátna moc je v rukách jedinej dynastie a jej vazalov, ktorá spočiatku uplatňuje princíp avunkulátu (starešinovstvo), meniaci sa po smrti Svätopluka I. na primogenitúru.¹⁵¹ Štátne územie sa rozširuje na úkor susedných krajín.¹⁵² Rozklad veľkomoravského štátu sa prejavil, ako sme už spomenuli, iba zánikom centrálnej panovníckej moci, ktorá sa oslabuje rozbrojom

¹⁴³ Fr. Engels, *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*, Bratislava 1949, 219.

¹⁴⁴ Sclavi Marahenses, Marahani, Maravani, Slovëni a Moravania; bližšie pozri L. Niederle, *Slov. starožitnosti III, Pôvod a počátky Slovanů západních*, Praha 1919, 209—211.

¹⁴⁵ Ann. Fuld., 70 k r. 870 spomínajú družinu Rastislava „Rastiz... cum militibus“; podobne i sprievod nevesty kniežacej, idúci z Čiech na Moravu sa skladal zo 644 vyzbrojených jazdcov, Ann. Fuld., 75 k r. 871. Okrem toho sa spomína exercitus, Ann. Fuld., 76 k r. 872 a na str. 112 k r. 884, „Tanta enim multitudinē in isto itinere polebbat, ut in, uno loco ab ortu usque ad vesperum lucis exercitus eius preterire cernitur.“

¹⁴⁶ Ann. Fuld., 71 „Karlmannus... cunctas civitates et castella in deditionem accepit“ po Svätoplukovej zrade r. 870. Porov. pozn. 91, 93 a 121.

¹⁴⁷ Porov. pozn. 60, 61 a 68.

¹⁴⁸ Popri vytváraní cirkevných inštitúcií (pozri pozn. 67, 91, 103—105) nemožno obísť prekladateľskú činnosť Konštantína a najmä Metoda, ktorý popri čisto náboženských liturgických, exegetických a obradných knihách preložil i cirkeвно-právnu zbierku *Kormčaja kniga*, M. Weingart, *Rukověť jaz. staroslověnskeho*, 17—32.

¹⁴⁹ V. Novotný, c. d., 302, 309—II, 338—342, 350—2, 410—412, 386—389, 425—427 a 431. Porov. i pozn. 136.

¹⁵⁰ Ann. Fuld., 133 k r. 899 týka sa neočakávaného vpádu Bavorov na Moravu, ktorí „Zentobolchum puerum, filium antiqui ducis Zuentobolchi suumque populum de ergastulo civitatis, in quo inclusi morabantur, eripuerunt.“ Maďari od podunajských Slovanov prevzali názvy pre žalár, temnicu — temlőcz, kladu — kaloda, drába, ktorý predvádzal vinníkov pred súd prístava — porosztó, poroszló, Molnár E., *A magyar társadalom tört. az őskortól az Árpádkorig*, 106.

¹⁵¹ Ann. Fuld., 36. Lúdivít Nemeč „ducem eis constituit Rastizem nepotem Moimarii“ kr. 846 tamže 69 „Carlmannus regnum Zuentibald nepos Rastizi“ k r. 871, tamže 131—133 sa hovorí o zápase Svätoplukových synov, Mojmir a Svätopluka II., ktorý bol mladík k r. 898 a 899.

¹⁵² V. Novotný, c. d., 378—379. Pochybnosti, ktoré vyslovil J. Dekan v c. d., 161, žeby Panónia vôbec nepatrila k Morave, protirečia prameňom.

vnútri panovníckeho rodu (Mojmír II. a Svätopluk II.)¹⁵³ a hlavne pod tlakom zvonka, keď sa zo strany Bavorov a Uhrov zvyšuje nielen vojenský, ale i hospodársky tlak.¹⁵⁴

Z nadstavbových zložiek popri štáte zaujímala vo Veľkej Morave význačné miesto kresťanská ideológia a cirkevné inštitúcie. Je známe, že kresťanská ideológia sa na našom území ujíma až po vytvorení ranofeudálnych kniežatstiev.¹⁵⁵ V období zvýšeného nebezpečenstva zo strany Východofranskej ríše získava Veľká Morava cirkevnú samosprávu ako samostatná slovanská provincia, pravda, v závislosti od rímskej pápežskej kúrie.¹⁵⁶ V období najväčšieho ohrozenia našich krajín koncom IX. stor. veľkomoravský panovník Mojmír II. sa znovu usiluje o reorganizáciu cirkevnej samosprávy, rozdeľiac veľkomoravský štát o menšej rozlohe ako za Svätopluka I. na štyri diecézy. Kým kresťanská ideológia stierala na jednej strane vnútorné triedne rozpory a udržiavala podrobené masy občinníkov v poslušnosti oproti županom a kniežatám, navonok upevňovala pozície veľkomoravského štátu proti susednej Východofranskej ríši, vyjmúc obdobie po smrti Metoda, keď za niekoľko rokov sa stal hlavou moravskej cirkvi bavorský mních a nitriansky biskup Viching.¹⁵⁷ Skutočnosť, že kresťanská ideológia zapustila korene medzi poddanským obyvateľstvom napr. na Slovensku, potvrdzujú archeologické nálezy radových pohrebísk z X. stor., ktoré v protiklade k pohrebiskám z IX. stor. vykazujú chudobnejší inventár milodarov.¹⁵⁸ Dokonca nám to overuje i list pasovského biskupa Piligrina z r. 973, ktorý sa diví, že Uhrovia a Slovania, pohania a kresťania, žijú v Uhorsku sverne ako vlk a ovca v jednom štáte a vraj ani uhorskí náčelníci nebránia pohybovať sa misionárom pomedzi ľud.¹⁵⁹ Záujem uhorských náčelníkov na šírení kresťanskej ideológie medzi širokými masami vyplýva z nevyhnutnosti udržiavať na uzde slovenský a slovinský ľud v Zadunajskej, ako aj zajatcov — otrokov, sluhov zo západných krajín a Byzantska, ktorých náčelníci osadzovali hlavne na opustenú pôdu za koristníckych výprav v prvej polovici X. stor. Vo vzťahu k počiatkom feudálneho zriadenia v Uhorsku nemožno obísť zaujímavý a dôležitý fakt, a to pomoc nitrianskych veľmožov feudálnemu vojsku kráľa Štefana v boji s protifeudálnym hnutím, vedeným náčelníkom Kopányom.¹⁶⁰ Slovník starej maďarčiny obsahuje množstvo prevažatých slov od predkov Slovincov a Slovákov Zadunajska z oblasti náboženskej terminológie, ktoré nie sú celoslovenského charakteru, pretože vznikali u Slovanov na strednom Dunaji a u korutanských Slovanov. Majú

¹⁵³ Ann. Fuld. 131—33.

¹⁵⁴ Arnulf vymohol blokádu dovozu bulharskej soli. Ann. Fuld. 122 k r. 892 a na to uhorský kmeňový sväz ovládol úplne obchodnú tepnu z Byzantska i zo Sedmohradska, takže tiež východné oblasti V. Moravy v Potisí. Nemožno poprieť, že v rokoch 889—902, kým Mojmír II. nechcel uznať franskú zvrchovanosť, Bavori sa snažili využiť proti Morave pomoc Uhrov.

¹⁵⁵ Vyplýva to i z toho, že Pribína v Nitre vlastní majetok (hrad) a tu dovoľuje stavať kostol, hoci sám je pohan, *De conversione Bagoar. et Carant.*, kap. 10. Pastrnek, c. d., 269.

¹⁵⁶ Friedrich, CDB I, 10—35.

¹⁵⁷ V. Novotný, c. d., 396—401 a 414—415.

¹⁵⁸ Porov. pozn. 89.

¹⁵⁹ Friedrich, CDB I, 37—40.

¹⁶⁰ *Chronici Hung. compositio saec. XIV. Script. rer. Hung.* I, Ed. E. Szentpétery, Budapest 1937, 312—314.

charakter podunajskoslovanský, napr. pap — pop, kňaz, malaszt — milost, apát — opát, vecsernye — večiereň, mise — mša, omša, ostya — hostia, kereszt — krst, kríž, dusnok — dušník a pod.¹⁶¹ Prirodzene, že neskoršie, v XII.—XIII. stor. sa stretávame už i s miestnymi názvami poddanských dedín patriacich cirkevným inštitúciám, ako napr. Opatová, Opatovce — Apáti, Biskupová, Biskupice — Püspöki a pod.

Skúmanie charakteru nadstavbových zložiek vo Veľkej Morave hlavne na základe písomného materiálu ukazuje, že je to vznešená a bohatá špička kniežat, veľmožov a duchovenstva, ktorá na uhájenie svojich záujmov ako vlastníkov pozemkového vlastníctva vytvára ranofeudálny veľkomoravský štát ako nástroj triedneho násillia. Úlohou ranofeudálneho veľkomoravského štátu bolo na jednej strane udržanie podrobených roľníkov a remeselníkov v poslušnosti, k čomu aktívne napomáhala i náboženská ideológia a jej inštitúcie, a na druhej strane obrana proti franskej expanzii, ktorá urýchlila proces utvárania štátu.

* * *

Záverom zhrnujeme svoje poznatky z analýzy hospodárskeho a spoločenského vývinu našich krajín v VI.—IX. stor. Feudálne vzťahy vznikajú v našich krajinách v období rozkladu patriarchálnej rodovej spoločnosti v VI.—VIII. stor. (i pod vplyvom avarského panstva). Je to začiatok IX. stor., keď sa naši predkovia oslobodili od cudzej avarskej nadvlády a viedli stály zápas o nezávislosť so susednou Východofranskou ríšou. Vtedy sa utvárajú samostatné kniežatstvá a z nich samostatný veľkomoravský ranofeudálny štát (okolo r. 830), čo bolo podmienené aj vývinom výrobných síl, ktoré narástli na taký stupeň, že si vynútili premenu rodových patriarchálnych vzťahov na vzťahy feudálne.

Hoci sa veľkomoravský štát začiatkom X. stor. oslabuje a zaniká, nezanechá bez stopy. Je to ranofeudálny štát priemyslovský, ktorý sa vyvíja ako okrajová oblasť veľkomoravského štátu na samostatné ranofeudálne kniežatstvo už v IX. stor. a preberá politický odkaz obranného zápasu západných Slovanov so susednou Východofranskou ríšou. A tak isto aj uhorský ranofeudálny štát, vytvorený náčelníkmi kmeňa Maďarov, ktorí v prvej polovici X. stor. pustošia najdôležitejšie hospodárske oblasti Veľkej Moravy, Nitrianska a Pomoravia. Uhorský ranofeudálny štát sa buduje na tradíciách veľkomoravského štátu, a nie zadunajského slovanského kniežatstva, ktoré okolo r. 874 úplne zaniklo. A konečne i poľský ranofeudálny štát tým, že za Boleslava Chrabrého rozširuje svoje oblasti o Krakovsko, kedysi patriace k Veľkej Morave, stretol sa s veľkomoravskými tradíciami. Napokon v dejinách všetkých slovanských národov nadobudlo veľký význam pri počiatkoch národnej kultúry veľkomoravskej písomníctvo.

I keď sme počiatok IX. stor. označili ako základný periodizačný medzník našich dejín, ktorým sa končí epocha predfeudálna a začína epocha feudálnej formácie, nijako sa neuzatvárame pred ďalším systematickejším výskumom najmä v oblasti jazykovedy a archeológie, výsledky ktorých môžu náš náhľad hlbšie zdôvodniť alebo i pozmeniť.

¹⁶¹ Fr. Miklosich, c. d., 50—51; Melich P., *A szlav jövevényiszavaink* I, 2, 422—429.